

Міністерство освіти та науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

01 освіта
012 дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

***“Виховання моральної культури дошкільників у взаємодії
дошкільного закладу та сім’ї”***

студентки **Сльозки Оксани Василівни**

Науковий керівник:

к.психол.н., доцент Пісоцький О. П.

Рецензенти:

канд. пед. наук, доцент. Аніщук А. М.

кан. пед. наук, доцент Богдан Т. М.

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

м. Ніжин - 2019

Анотація. Тема магістерської роботи “Виховання моральної культури у дошкільників у взаємодії дошкільного закладу та сім’ї” досліджувалася на теоретичному та емпіричному рівнях. Результати вивчення представлені у трьох розділах роботи. На теоретичному рівні обґрунтована проблема необхідності виховання у дошкільників моральної культури, зокрема: проаналізовано стан вивчення проблеми моральної культури дошкільників у психолого-педагогічних дослідженнях; здійснено огляд та відповідну аналітичну роботу над джерельною базою з вивчення проблеми взаємодії дошкільної установи та родин вихованців, простежено динаміку формування моральної культури у дошкільному дитинстві.

Для розв’язання емпіричних завдань дослідження, розроблена програма й методика констатувального, формувального й контрольного етапів педагогічного експерименту. Розроблені критерії, показники та рівні сформованості моральної культури вихованців старших груп, надано їх характеристику, здійснено емпіричну перевірку педагогічних умов та системи роботи з оптимізації виховання моральної культури дітей 5 -6 років.

Ключові слова: моральна культура, моральна вихованість, дошкільник, взаємодія.

Annotation. The theme of the master's thesis "Education of moral culture in preschool children in interaction between preschool and family" was investigated at theoretical and empirical levels. The results of the study are presented in three sections. At the theoretical level the problem of necessity of education of preschool children of moral culture is substantiated, in particular: the state of studying of problem of moral culture of preschool children in psychological and pedagogical researches is analyzed; the review and corresponding analytical work on the source base for studying the problem of interaction between preschool institution and families of pupils was carried out, the dynamics of formation of moral culture in preschool childhood was traced.

To solve the empirical problems of the study, the program and methodology of the ascertaining, formative and control stages of pedagogical experiment were developed. The criteria, indicators and levels of morale formation of senior pupils have been developed, their characteristics have been given, the empirical verification of pedagogical conditions and the system of work on optimization of education of moral culture of children of 5-6 years have been carried out.

Keywords: moral culture, moral education, preschooler, interaction.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ У ДОШКІЛЬНИКІВ У ВЗАЄМОДІЇ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ І СІМ'Ї	9
1.1. Поняття про моральну культуру особистості та її науковий аналіз	9
1.2. Моральна культура дошкільника та її особливості у період життя з 5-ти до 7 –ми років.14
1.3. Співпраця ЗДО та сім'ї у забезпеченні комплексного підходу до виховання моральної культури у дітей 5 -7 років.20
Висновки до розділу 1	28
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ 5 -7 РОКІВ У ВЗАЄМОДІЇ ЗДО ТА СІМ'Ї29
2.1. Методика та організація дослідження моральної культури дітей 5 -7 років
2.2. Практичне вивчення моральної культури та рівнів її сформованості у дітей 5 -6 років.34
2.3. Вивчення особливостей взаємодії ЗДО та родин у вихованні моральної культури дітей 5 -6 років.	42

Висновки до розділу 2	
48	

РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА РОБОТИ ПО ОПТИМІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ЗДО І РОДИНИ У МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	
50	

3.1. Обґрунтування принципів і педагогічних умов ефективної взаємодії ЗДО і родини у вихованні моральної культури дітей 5 -6 років.	
.50	

3.2. Методика формувального експерименту	60
--	----

3.3. Визначення ефективності системи роботи по оптимізації взаємодії ЗДО і родини у вихованні моральної культури дітей 5 -7 років	
.65	

Висновки до розділу 3	70
------------------------------------	----

ВИСНОВКИ	
.72	

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
.77	

ДОДАТКИ	
84	

ВСТУП

Актуальність теми. Формування особистості – одне з найбільш складних завдань, які поставлені суспільством перед освітою, зокрема й перед дошкільною. У вихованні дітей дошкільного віку існує багато проблем, серед яких однією з найбільш важливих є питання морального виховання, що передбачає прищеплення дитині норм моралі, збереження й підсилення в ній відчуття належності до певної нації, її ціннісних основ і, водночас, в цілому до людства що в подальшому має сприяти засвоєнню сучасних інтелектуальних, технічних, технологічних і мистецьких здобутків людського суспільства. Особливої значущості сьогодні набувають такі загальнолюдські цінності, як гуманізм, патріотизм, честь, справедливість, працелюбність тощо. Моральні норми, цінності, основні правила життя людини у суспільстві, вироблені впродовж тисячоліть, стали основою загальнолюдської моралі. З найдавніших часів усі видатні мислителі, педагоги зверталися до найбільшої цінності людини, її головної ознаки – моральності.

Сьогодні проблема морального виховання також є актуальною. В умовах дегуманізації суспільних відносин, підкорення їх потребам ринку, втрати виховних ідеалів, відчуження людей один від одного важливим є пошук виховного ідеалу з певним набором особистісних якостей сучасної людини і, водночас, вивчення ефективних форм, методів та засобів морального виховання дітей дошкільного віку.

Наукова проблема морального виховання змістовно спирається на поняття «мораль», «моральність». Ці поняття вказують на сукупність норм поведінки, спілкування та взаємин, що прийняті в соціумі, і мають фундаментальне значення для теорії морального виховання. Мораль є однією з форм суспільної свідомості, системою уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, норм, що регулюють діяльність людей. Проблему морального виховання вивчали: філософи С. Анісімов, В. Бакштановський, О. Дробницький, А. Гусейнов, О. Титаренко та ін.; психологи Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, В. Котирло, А. Кошелєва, О. Леонтєв, Ю. Приходько,

Є. Суботський, Т. Титаренко, С. Якобсон та ін.; педагоги З. Борисова, Я. Неверовичч, Р. Буре, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Я. Чепіга та ін.

Моральне виховання дитини має на меті формування моральної культури, яка передбачає систему моральних знань, умінь, навичок, переконань, поглядів, норм і формування на цій основі певних моральних якостей. Проблему морального виховання розглядають у контексті пошуку чинників розвитку одним із яких є взаємодія ЗДО і сім'ї. Цю проблему вивчали у контексті етико-педагогічних вимог до взаємин з дітьми та їхніми батьками (І. Гребенніков, Т. Кирієнко, В. Сухар); у руслі умов для спільної роботи сім'ї і педагогічного колективу ЗДО щодо формування моральних якостей особистості дитини (Т. Алексеєнко, Л. Божович, В. Постовий); у контексті змісту і методів педагогічної освіти батьків (Л. Островська, О. Долина, Т. Кирієнко, О. Низковська); через співробітництво вихователів дошкільних закладів з сім'єю щодо виховання дошкільників у дусі миру (Т. Пагута); через визначення педагогічних умов ефективної взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї в екологічному вихованні старших дошкільників (Н. Кот); через особливості взаємодії з батьками дітей раннього віку (Н. Аксаріна, О. Волкова, Т. Маркова, Л. Свирська). Однак осторонь залишається проблема дослідження моральної культури дітей старшого дошкільного віку, що і обумовило вибір теми нашої роботи: **«Виховання моральної культури у дошкільників у взаємодії дошкільного закладу та сім'ї»**.

Мета роботи полягала у теоретичному обґрунтуванні та емпіричній перевірці педагогічних умов виховання моральної культури у дошкільників у взаємодії дошкільного закладу та сім'ї.

Завдання дослідження.

1. З'ясувати стан досліджуваної проблеми виховання моральної культури особистості в цілому й у дітей дошкільного віку.
2. Вивчити стан розробленості проблеми взаємодії ЗДО і сім'ї у контексті виховання моральної культури дошкільника.

3. Емпірично дослідити рівень моральної культури дітей старшого дошкільного віку та особливості взаємодії між ЗДО і сім'єю у цьому напрямку.
4. Створити систему роботи з ефективною взаємодією ЗДО і сім'ї у вихованні моральної культури дітей старшого дошкільного віку та емпірично її перевірити.

Об'єкт дослідження: виховання моральної культури у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови виховання моральної культури у дітей старшого дошкільного віку у взаємодії ЗДО і сім'ї.

Гіпотези дослідження: ефективність виховання моральної культури старших дошкільників підвищиться за умов:

- *зміна форм допомоги дорослих під час самостійних моральних дій дитини 5-6 років;*
- *зведення самостійності дошкільників з допомогою педагогічної оцінки дорослих до найвищих цінностей;*
- *ознайомлення дітей з працею дорослих;*
- *використання в процесі морального становлення дитини театралізованих ігор;*
- *ознайомлення дітей із моральними категоріями через українські народні казки.*

Методи дослідження: *теоретичні* (аналіз, синтез, класифікація, узагальнення, систематизація, конкретизація) *емпіричні* (педагогічний експеримент, тест, експертне оцінювання, бесіда, інтерв'ю, анкетування); *методи кількісної та якісної обробки результатів.*

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження:

- уточнено поняття «моральна культура», «моральна вихованість» особистості дошкільника;

- уточнено основні аспекти взаємодії між ЗДО і сім'єю у контексті виховання моральної культури дітей дошкільного віку;
- обґрунтована теоретично та перевірена в процесі експериментальної роботи система педагогічних умов та програма виховання моральної культури у дітей 5 -6 років;
- уточнено основні напрями та форми взаємодії ЗДО та сім'ї у вихованні моральної культури особистості старшого дошкільника.

Практичне значення роботи у практичному вивченні та перевірці педагогічних умов взаємодії дошкільної установи з родинами вихованців як засобу виховання моральної культури дітей старшого дошкільного віку; у використанні вихователями розробленої методики для емпіричного вивчення та формування моральної культури у дітей старшого дошкільного віку під час взаємодії між дошкільною установою та родинами вихованців.

Впровадження результатів проведеного дослідження здійснювалося через:

I. участь у:

- Всеукраїнській науково-практичній конференції: «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» (м. Ніжин, листопад 2019 рік).

II. друк статей:

1. Основи моральної вихованості дітей 6-7 року життя у ігровій діяльності // Збірник наукових та науково-методичних праць «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» / за заг. ред. О. Кононко. – НДУ ім. Миколи Гоголя», 2019 р. – С. 243 - 248.

Структура роботи: магістерська робота складається зі змісту, вступу, трьох розділів із підпунктами, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 96 сторінок, основного тексту – 70 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ У ДОШКІЛЬНИКІВ У ВЗАЄМОДІЇ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ І СІМ'Ї

1.1. Поняття про моральну культуру особистості та її науковий аналіз. У загальному сенсі – це складний феномен, що має відношення до процесів еволюції людини, до етапів суспільно-історичного розвитку людства. Так, у понятті вказується на узагальнений характер явища та його відносність до духовної ознаки особистості, а також певної культурно-історичної епохи, що є втіленою у конкретну діяльність, тобто її результати. Культуру, насамперед, тлумачать у філософському сенсі, підкреслюючи її виховний, освітній, мистецький потенціал та вплив на духовність індивіда [79]. Крім того, до цього поняття також відносять уже досягнутий рівень оволодіння освітою, етичною поведінкою, сферою науки чи практики. Іншими словами у цьому феномені підкреслюється унікальність щодо соціуму і конкретного об'єкта, а саме головне – віднесеність до суб'єктивних ознак особистісного зростання.

У цьому руслі аналізу, у педагогіці спрямовується увага на зміст і результат засвоєння культурних надбань людства, зокрема культуру мовлення та поведінки. Зокрема у першому випадку підкреслюється наявність у індивіда можливостей, набутих у процесі навчання й виховання, щодо відповідності нормам мови, етикету спілкування, міри розвиненості мовлення конкретної особистості у відповідному середовищі. Водночас відмічається не лише наявність мовленнєвих дій та актів поведінки, але й відповідних якостей як особистісного плану так ф мовленнєвого, зокрема частота і точність, влучність висловлювань. У другому випадку звертаються до дієвої сфери людини. Це також своєрідні можливості, які є набутими. Проте вони стосуються більш

вищого особистісного рівня – рівня властивостей, рис характеру, здібностей, спрямованості. Важливою їх ознакою є відповідність різного роду норм і цінностей, які прийняті у суспільстві або ж в цілому у людському світі. Як бачимо, поняття культура поведінки відображає наявність спеціальних знань і уявлень про суспільство, морально-етичні, естетичні норми, цінності, схвалювану поведінку та окремі якості особистості, які набули поширення і є своєрідним ідеалом для підростаючого покоління в цілому й особистості зокрема [61, с. 272-273].

У естетиці, зважаючи на універсальність поняття, відносять його до сфер виховання та розвитку. Водночас наголошуючи, що культура це спосіб характеристики історичних епох, соціальних формацій, певного наряду, націй і, водночас конкретної особистості. Водночас, в даній галузі знань знаходить своє відображення мистецький або художній пласт загальної культури людини. Вона визначається цінностями сфери мистецтва, їх сприйняття глядачами, а також способи трансляції – живопис, графіка, архітектура, скульптура, кіно, театр тощо. Проте всі ці цінності є ознакою всіх людей, а також дітей, не лише фахівців у галузі мистецтва[29, с. 167-168].

Л. Виготський у власній культурно-історичній теорії досліджуваному явищу. Автор відмічав, що у процесі еволюції людство створило культурні знакові системи, до яких увійшов увесь накопичений ним багаж знань і досвіду. Відповідно до цієї тези, засвоюючи соціально-історичні цінності, індивід залучається до культури, а та, у свою чергу, сприяє становленню ознак суб'єкта діяльності й особистості в цілому. Отже, автор підкреслює морально-діяльнісну природу досліджуваного феномену й відносить його до моральної вихованості.

С. Рубінштейн, вивчаючи особистість у психології, її основою вважав сферу спрямованості. До якої він відносив потреби, мотиви, цінності орієнтації, ідеали, норми різного плану соціального, етичного, естетичного. Саме від них, на думку автора, залежить діяльнісний аспект поведінки особи, дотримання нею принципів існування у соціумі. Як бачимо, автором підкреслюється важливість засвоєних знань, переконань та відповідного до них ставлення з

боку особи, свідоме ставлення до них. Лише у цьому випадку перелічені складові зможуть набути ознак регулятора поведінки. Отже, науковець наголошує, що ознакою моральної вихованості людини є свідоме ставлення до компонентів спрямованості, що дозволяє здійснити контроль за поведінковими актами.

Е Фромм, відомий мислитель, психолог, філософ розкриває сутність людини також через елементи спрямованості (у його термінології душі індивідуума). Він підкреслює важливість потреби у свободі та наявності зв'язків зі світом (необхідність належати до соціуму, відчувати свою значущість, затребуваність). Також до справжньої сутності особи він додає набуті нею здатності у процесі еволюції, а також в онтогенезі самосвідомість, інтелект, розум, продуктивну уяву та спонтанність, креативність. Отже, автор надто узагальнено формулює сутність моральної вихованості, проте відмічає значну роль вказаних психологічних ознак, механізмів у її формуванні. Водночас науковець вводить поняття соціального характеру як важливого особистісного утворення у більш пізніх працях, у якому вказані елементи людського єства знаходять своє відображення.

Отже, моральна культура є свідченням розвитку індивіда, набуттям ним соціальних характеристик. У цьому плані найбільш важливою її ознакою стає моральність. Зокрема Т. Титаренко пов'язує її з моральною зрілістю. На думку автора – це особистісне досягнення, що виявляється у своєрідній соціальній позиції. У відповідності до неї особистість враховує найбільш актуальні мотиви, переживання, ставлення, зацікавленість інших людей, які знаходяться поряд, поважає їх, а також виявляє у своїй діяльності елементи суб'єктивності, що стають її власним, внутрішнім надбанням. Як бачимо, тут підкреслюється роль внутрішнього досвіду, переконань, ставлень які ввійшли до структури особистості і визначають її діяльнісний стан, моральність у стосунках з іншими [74, с. 7].

Н. Грот також підкреслює роль внутрішніх інстанцій у моральному, духовному сьайві людини. До неї автор відносить потенціал особистості, що

спрямований на досягнення вершин самосвідомості, що має прояв у моральній активності та в цілому у бутті особи. До них він відносить витoki духовної творчості, основу якої становлять гуманні почуття, моральні досягнення, устої, а так здатність вияву і виконаного морального обов'язку по відношенню до інших та самого себе. Джерелом цього матеріалу є творчість. Отже, автор підкреслює духовно-творчий потенціал моральної культури, відносячи ставлення до найбільшого блага людства в цілому [69].

С. Франк, натомість вважає моральною культурою сенс всього людського існування. Він, аналізуючи екзистенціальний досвід людей, вказує що основою життя є потреби у любові, щасті, захопленості красою навколишнього світу. Всі ці цінності індивідууми у суспільстві мають виявляти один до одного. Вони мають бути над політикою, державами, світом. Саме у цьому сенс життя людини. Ігнорування людиною цього питання призводить до моральної деградації. Отже, науковець підкреслює свідоме ставлення до вічних цінностей людського існування, виявлення їх у своїй поведінці до ближніх, творчість у навколишньому світі – ознака сенсу життя, високоморальної особистості.

В. Шадріков, досліджуючи культуру особистості використовує поняття духовні здатності під якими розуміє можливості людини виявляти добро до інших, здійснювати гарні вчинки. Водночас науковець підкреслює наявність у цьому утворенні особистісних властивостей – моральних якостей. Зокрема він звертає увагу на емпатію, яка є основою названих здібностей і розуміється ним як можливість співчуття, співпереживання, досягнення стану внутрішньої активності, єдності моральних рис, властивостей, що дозволяє здійснювати певні вчинки. Саме ці здатності духовного плану, на думку автора і є основою життя і творчості. Отже, науковець підкреслює значення емпатії, яка лежить в основі моральності, й вказує ще на один компонент моральної культури особистості – моральних якостей. В цілому вихованість, висока моральність особистості проявляється у знаннях, переконаннях, мотивах поведінки, якостях, емпатії до яких є свідоме ставлення.

В. Петровський вважає, що в основі високоморальної особистості закладені її цілепокладання, свобода, цілісність, здатність до розвитку. Вони визначають можливості пізнання себе, інших людей, усвідомлення себе як відповідальну за дії вчинки особу, покладаючись лише на саму себе, розвиваючись при цьому у внутрішньому плані. Отже, автор підкреслює цінності особистісної активності у плані пізнання себе та інших, усвідомлення важливості та наслідків дії та вчинків, у плані вдосконалення себе. Тому, основою моральної культури, вихованості науковець вважає суб'єктну активність та набуті на основі неї можливості морального спрямування.

К. Платонов, вивчаючи особистість у психології, дійшов висновку, що моральне виховання є основою її гармонійного становлення. Водночас автором здійснено спробу опису й рівнів її моральної вихованості. Зокрема він виділив наступні: відмінна або внутрішня, добра або зовнішня, ситуативна, задовільна, повна відсутність вихованості. Як бачимо, найвищою мірою розвиненості є внутрішня, яка відображає прагнення до морального схвалювання вчинків, протидію моральним актам поведінки, вияви моральної спрямованості. Отже, основою моральної культури є вчинки, схвалювані соціумом, та відповідне ставлення до них з боку особистості [68, с. 240].

Таким чином, моральна культура розглядається у науці з двох позицій: як надбання соціуму, в цілому людства у процесі еволюції матеріальних і духовних цінностей, так і суб'єктивною ознакою, набутим досвідом у процесі онтогенезу окремою особистістю. Відмічається наявність кількох пластів цього утворення в особистісній організації індивіда: внутрішній, або духовний, рівень властивостей характеру, особистісних якостей, та рівень поведінки, діяльнісний. У першому аспекті до уваги науковців потрапляють елементи спрямованості: потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, переконання, знання, уявлення, ставлення до світу, людей, соціальних цінностей. Відмічається також і культура, досягнутий рівень розвиненості усіх цих явищ. У полі зору іншої складової моральної культури знаходяться якості особистості, де на перший план виступають риси гуманної людини, її чесноти: високий рівень морального

розвитку та, насамперед, гуманістичні, альтруїстичні якості, такі як людяність, доброзичливість, духовність, емпатія, ерудованість, тактовність, чуйність, уявлення про призначення людини, її щастя, повноцінне буття, служіння людству та ін. Третьою складовою феномену є всі ці прояви у поведінці: мовленнєвий етикет, культура поведінки та мовлення, різноманітна діяльність, виявлення поваги до кожної особистості, дитини зокрема. Всі ці пласти відображаються узагальненим поняттям – моральна вихованість особистості з сильним, доволі яскравим проявом у поведінці гуманістичних тенденцій.

1.2. Моральна культура дошкільника та її особливості у період життя з 5-ти до 7 –ми років. Питання моральної культури у дітей 5 –7 років надзвичайно актуальне. У цьому контексті виконано достатньо велику кількість досліджень, створено низку програм, закладено базові положення особистісного зростання до БКДО. Водночас ця категорія постійно вдосконалюється, розширюється, збагачується.

Так, Л. Калуська наголошує на необхідності здійснення необхідної роботи у цьому напрямку, розпочинаючи з самого малечку її спрямування – моральний фундамент зростаючої дитини. Авторка вказує на основні напрямки реалізації поставленої мети: розширювати знання й уявлення малюків про етичні норми й поведінку, виховувати свідоме ставлення щодо їх дотримання, вправляння у відповідних діях, поведінці. Водночас науковець підкреслює й те, що така спрямованість виховного процесу забезпечується морально – етичним вихованням дітей 5 – 7 років. Його основу становить трикомпонентна структура: інформативна, мотиваційна, поведінкова складові. Також варто відмітити, що до морально – етичної культури авторка відносить етичні та християнські цінності.

На думку О. Запорожця основою, досліджуваного явища мають стати гуманні почуття, сформовані у ранньому й дошкільному дитинстві. Основою цього процесу, на думку вченого має стати особистість вихователя, його

значущість для дітей. Також у цьому плані авторитетний вчений відводив важливу роль діяльності, саме дитячій, оскільки у ній повною мірою розкривається та збагачується суб'єктність малюка. Водночас вагомому значення у концепції особистісного розвитку належать сумісна поведінка дорослого (педагога) й дитини, адже у ній реалізуються гуманні стосунки, обмін досвідом, формування гуманних почуттів. Все це є основою особистісно орієнтованого підходу у дошкільній освіті. Отже, основою моральної культури дітей 5 – 7 років дослідник вбачав гуманні почуття, які формуються у практичній поведінці дітей, а також у спільній діяльності з дорослим, зокрема вихователем [36].

Подібної думки дотримується сучасний дослідник І. Бех. Підґрунтям моральної культури він вважає практичну поведінку, а саме вчинок, який визначає морально – духовну спрямованість особистості. Саме це особистісне утворення, на думку науковця, є одночасно і показником, і мірилом, і практичною дією. Він виділяє різні його види, що відображають спрямування етичного зростання за такими напрямками: що належить мені, а що іншій дитині (цінність ставлення до інших людей за рахунок конкретної пропозиції); спрямованість на пізнання власних думок і емоційних переживань, а також ровесників (проявляється у тому, що дізнаючись про внутрішній світ іншого, набуваєш знань про себе; між почуттями власними й ровесників має бути знак рівності); розумово – емоційна єдність вчинку підтримується за рахунок розвитку мовлення [11].

На подібних позиціях стояв і В. Сухомлинський. Основою моральності людини (у його термінології моральної культури) є свобода і відповідність, які по праву вважаються найвищою мірою особистісного розвитку. Педагог новатор визначав, що підґрунтям досліджуваного явища є обов'язок окремо взятої людини, чи дитини щодо людей, суспільства, вітчизни, спільноти. Особистість у якої сформовані дані якості вважається вихованою, освіченою у моральному плані. Як бачимо, моральна культура дітей 5 – 7 років визначається обов'язком (почуттям) і відповідальністю, а свобода визначається відсутністю

будь – якого тиску з боку інших індивідів на певну дитину чи то дорослими, чи ровесниками [73]. У цьому випадку мова йде про риси, власності особистісного характеру.

Н. Білоусова моральну культуру відносить до особистісної свідомості. Її основою авторка вважає властивості, які прийнято називати альтруїстичними чи гуманними. До їх складу входять доброта, здатність до вияву піклування за інших, чуйність а також повага до старших (дорослих), взагалі до іншої людини. Власне регулювальна дія моральної свідомості визначається через турботу за ближніх, рідних осіб, розуміння емоційних станів людей, які знаходяться поряд, виявлення емпатії до них, прогнозування наслідків власних висловлювань, дій і вчинків щодо найближчого оточення. Отже, авторка до культури моральності також відносить неперехідні цінності гуманістичного плану, або частоти, як їх ще називають [21].

Т. Поніманська також вказує на необхідність цілеспрямованого формування людяності у дітей 5 – 7 років. При цьому вона акцентує увагу на самому змісті цієї чесноти. Зокрема це людські стосунки, один з одним, врахування інтересів партнерів по спілкуванню, грі, повага до особистості дорослого, ровесника, розуміння емоційних станів. Все це, на думку авторки, виявляється на рівні поведінки. На особистісному рівні моральна спрямованість проявляється у властивостях, моральних якостях, серед яких милосердя, дружба, доброта, довіра до інших осіб, працьовитість, любов до Вітчизни, виховання людини – громадянина. Отже, науковець щодо малюка 5 – 7 років моральну культуру розмежовує на два рівні: поведінковий, що передбачає сферу стосунків, їх етичну сторону, правила гарного тону у спілкуванні; особистісний – сформованість та міру розвиненості якостей, які становлять підґрунтя моральності, людяності у термінологічному полі авторки. Як бачимо, поєднання цих двох параметрів утворює єдність досліджуваного явища [65].

А. Богуш аналізує моральну культуру зростаючої дитини через пласт цінностей, відмічаючи серед них доброту, чесність, справедливість, ввічливість, чуйність, які мають бути зрозумілими маленькому пересічному громадянину.

Водночас авторка наголошує, що їх цілісність проявляється у двох аспектах моральності та духовності. Останнє поняття стосується особливої людської сфери – сфери творчості. Ця категорія вказує на її особистісний вимір у плані життя і вона, на думку авторки лежить в основі моральності. Це своєрідна психічна енергія, яка спонукає індивіда до самовираження, самореалізації. Вона є спонукою до виявлення у поведінці абсолютних цінностей життя. У дитини 5 – 7 років вона вказує на цілісність особистості. Як бачимо, науковець розмежовує поняття духовності, цінностей, моральності, визначаючи своєрідну їх ієрархію: на основі ціннісних орієнтацій виховується духовність, що в свою чергу сприяє формуванню моральності. Останнє утворення є особистісного плану, а на поведінковому плані виявляється як здатність суб'єкта виявляти у своєму поведженні моральну культуру: уявлення про абсолютні чесноти, риси людяності, дотримання правил гуманних стосунків. Отже, моральність є основою культури дитини [13].

Гуманістичні почуття, людяність у дітей 4 – 6 року життя неможливо виховати без участі двох соціальних інститутів – родини й дошкільного закладу, наголошує Л. Врочинська. Водночас авторка зазначає важливість ліній розвитку гуманного поведження малюків, зокрема діалогічності у стосунках дорослих і дітей, взаємній повазі один до одного, врахування інтересів під час сумісної взаємодії, повага дорослих до результатів дитячої діяльності, виявляти у спілкуванні тактовність, толерантність, увагу, тримати у полі зору погляди дорослих і власні на певні події життя, явища світу. Як бачимо, авторка акцентує увагу на морально – відповідальній поведінці як дітей, так і старших, що знаходяться поруч і взаємодіють в освітньому процесі, а спільні дії батьків і вчителів є запорукою становлення у малюків моральної культури [25].

О. Кононко, акцентує увагу на внутрішніх складових моральності у період дошкільного дитинства, наголошуючи на необхідності культури потреб у малюків. У цьому контексті науковець наголошує на необхідності розвитку самосвідомості малюків, зумовлюючи формування особистісних потреб, відповідних, вікові, статі, індивідуальності дітей. Отже, у дітей 4 – 6 року життя

моральна культура залежить від сформованості певних потреб та свідомого ставлення до них з боку дитини [43].

Питання моральної особистості одне з найбільш актуальних проблем сучасної освіти. Один з авторитетних українських науковців підкреслює емоційну основу цього явища – афективну сферу дитини, її відкритість до виховних впливів. Науковці визначають необхідність розвитку емоцій соціального плану вищого рівні співпереживання, співчуття до іншої людини, які є основою емпатії зростаючої особистості. Також відмічається підґрунтя морального зростання – самоствердження малюка, яке відбувається через засвоєння соціальних норм, еталонів. Отже, основою моральної культури дитини 5 – 7 років є соціально – емоційний розвиток особистості, що відбувається на основі вдосконалення суто людських емоцій, які є основою емпатії. Можливим цей процес стає завдяки самоствердженню малюків у період дошкільного дитинства.

Проблема, яка є досить гострою у всьому світі, розв'язується на різних рівнях. Зокрема Л. Калуська оцінює досвід у цій сфері науковців з зарубіжжя. Вона відмічає практичну спрямованість виховних впливів колег, які акцентують увагу на чутливості морального плану, на моральних висловлюваннях та відповідної сукупності мотивів такої поведінки. Названі параметри поведінки дитини є критеріями моральної культури вихованців 3 – 6 (к) років. Ще одним елементом її є дії та вчинки морально – етичної спрямованості, які є інтегрованим критерієм вихованості малюків. Важливими у цьому плані є потреби і проблеми морального плану, усвідомлення яких має бути і дітьми і найближчими дорослими. Отже, параметрами моральності дітей, на думку зарубіжних науковців є потреби, чутливість, висловлювання, мотиви, дії та поведінка морального змісту. Всі ці явища відбуваються у тісній співпраці з близькими дорослими, педагогами і батьками [71].

Аналізуючи досвід вітчизняних науковців, праці яких вважаються класичними у цій сфері, названа авторка наголошує на спільності поглядів К. Ушинського, Г. Сковороди, С. Русової на досліджувану проблему. Вона

наголошує на тому, що в контексті морального виховання відбувається ставлення відповідної компетентності як особистісного утворення, а її компонентами мають стати почуття, висловлювання та поведження. Отже, зростання особистості у контексті моралі, аналізується за її судженнями, установками, поведінкою, що становлять відповідну компетентність.

У цьому ж контексті досвідчений фахівець пропонує під моральною вихованістю розуміти узагальнену властивість особистості, в основу якої закладено моральні знання і судження, емоції і почуття вищого соціального плану, моральні норми і якості спонук до відповідної активності і виявляється у певних моральних рішеннях та відповідних поведінкових діях. Основна ознака дітей 5 – 7 років у цьому плані – емоційні переживання. Крім того авторка здійснює аналіз цього феномену далі, виділяючи критерії та показники, а також рівні з відповідними характеристиками поведження дітей: високий, помірний, середній, низький, недостатній. Дані рівні сформованості моральної культури виділені на основі усвідомлення дітьми власного досвіду та суб'єктивних ознак моральності своєї особистості.

Таким чином, моральна культура дітей 5 – 7 років активно вивчається дослідниками на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Серед них І. Бех, Л. Калуська, Л. Лохвицька, О. Кононко, Т. Поніманська та ін. Цей феномен має дві складові: особистісний і поведінковий. У особистісному плані його основою є потреби, мотиви, морально – етичні цінності, гуманні почуття, духовність, моральність, а також риси характеру, зокрема доброчесність, повага до старших, чесність, доброта, толерантність, емпатія. На рівні поведінки досліджуване явище має місце у висловлюваннях, ситуаціях морального вибору, відповідних діях і вчинках. Основу становлять гуманні почуття – людяність, доброчесність, які формуються на основі абсолютних людських цінностях, які створюють підґрунтя для духовності зростаючої особистості, яка у свою чергу є основою моральної вихованості малюків, ознакою якої є емоційні переживання. Моральна культура дітей 5 – 7 років розуміється у контексті нашого дослідження як особливе особистісне утворення, в основу

якого закладено моральні знання і судження, емоції і почуття вищого соціального плану, моральні норми у якості спонук відповідної поведінки і виявляється у певних моральних рішеннях та відповідних діях і вчинках етичного спрямування. Описана властивість має певні рівні сформованості у конкретної дитини.

1.3. Співпраця ЗДО та сім'ї у забезпеченні комплексного підходу до виховання моральної культури у дітей 5 -7 років. У сучасній педагогіці комплексний підхід є одним із важливих принципів навчання та виховання.

У відповідності до нього фахівці спрямовані на створення відповідних умов в освітньому процесі закладу дошкільної освіти, які передбачають різностороннє становлення особистості вихованця у його розумовій, морально-етичній, трудовій, естетичній, фізичній, інтелектуальній, емоційно-вольовій сферах. Він передбачає врахування всього комплексу можливостей як соціально-педагогічних так і внутрішньо-особистісного планів.

В основі комплексного підходу закладено діалектичну єдність процесів взаємодії між двома та більше педагогічними явищами та процесами. Його реалізацію уможливорює єдина ціль, завдання, зміст освітнього процесу, а також форми, методи та прийоми, які використовуються за його дотримання. Він не є можливим за відсутності спрямування педагогічного колективу на вікові й індивідуальні відмінності малюків, постійного моніторингу розвиненості якостей, властивостей дітей з відповідним внесенням доповнень і корекцією його змісту, напрямків, що виявляється у єдності виховних впливів ЗДО та родин вихованців. [17].

Батьки та вихователі є учасниками однієї справи – виховання та навчання дитини. Тому, досить важливою є їхня тісна співпраця, що базується взаємодопомозі та взаєморозумінні. З. Гуріна зазначає, що сім'я в порівнянні з дошкільним закладом має набагато більше можливостей для розвитку активності дитини. Адже, по-перше, виховання в родині емоційніше. Стосунки між батьками та дітьми будуються на почутті любові й прихильності один до

одного. Родинне виховання можна замінити суспільним, але коли мова йде про вплив батьків особливо матері, така заміна просто неможлива [17]. Тому, співпраця батьків з ЗДО є такою важливою.

Програма навчання та виховання дітей дошкільного віку достатньо складна та насичена. Успіх її реалізації залежить від того, наскільки батьки будуть ознайомлені з її вимогами щодо формування самостійності, і наскільки зможуть притримуватись її в домашніх умовах.

Щоб підвищити педагогічну майстерність батьків ЗДО використовує різноманітні форми співпраці за батьками – колективні, індивідуальні, наочно-інформаційні. Науковець О. Кононко пропонує вихователям застосовувати ефективні форми роботи, які сприятимуть спільному вихованню у дітей самостійності, домашні завдання. Автор, наголошує на ефективності такої наочно-інформаційної форми як, скринька для запитань. Запитання і пропозиції батьків значно допомагають вихователю визначити цікаві теми, які можна обговорити на батьківських зборах. Запитання впливають на добір вихователем матеріалів для виступів перед батьками, визначають їх дієвість та актуальність. Пропозиції батьків враховуються при складанні тематики батьківських зборів [23].

Не менш важливою формою, ніж батьківські збори, пише О. Кононко, є індивідуальні бесіди вихователів з сім'єю. Під час них батьки отримують кваліфіковану пораду відносно виховання волі, вироблення звички до працелюбства дитини, організації дозвілля. В ході таких бесід можна вирішити багато проблем, пов'язаних з вихованням дитини. Особливо в тому випадку, якщо проводити їх не тільки у випадку виникнення проблеми, але і коли все в цілому добре і лише є незначні сумніви [23, с. 91].

Ознайомитись з умовами, в яких живе та виховується дитина, допомагає вихователю відвідування сім'ї дома. При цьому вихователь має можливість спостерігати за ігровим куточком дитина (чи прибрані там іграшки), як вона поводить себе вдома. Адже часто можна спостерігати різну поведінку дитини вдома і в ЗДО.

День відкритих дверей - чудова можливість для батьків спостерігати, як дитина грається, навчається та трудиться у взаємодії з однолітками, і в порівнянні з іншими побачити її сильні та слабкі сторони. Це корисний досвід який допоможе у вихованні самостійності дитини.

Серед наочно-інформаційних, як зазначає О. Кононко, корисними є папки-пересувки, та куточки для батьків. Зміст папок-пересувок ознайомлюють батьків з виховними завданнями і умовами їх вирішення. Вони розраховані на надання знань з різних сфер розвитку дитини, озброєння різними способами керівництва поведінкою і діяльністю дошкільників. Спільними зусиллями можна збагатити, зробити дієвими матеріали тематичних папок.

Куточок для батьків ознайомлює членів родини з тим, чим і як займається дитина в ЗДО. В ньому можна побачити і порівняти продукти діяльності дошкільника, звернути увагу, який вид діяльності йому вдається більше, ніж інший. Можливо у батьків виникне питання до вихователя, з яким вони можуть звернутися після перегляду куточка [23, с. 93]

Однією з цікавих форм співпраці, зазначає О. Кононко, є день добрих справ батьків і дітей. Раз-два в місяць батьків запрошують для виконання різних видів праці. Спільна робота батьків з дітьми зближує. Батьки можуть дізнатися щось нове про дитину, повірити в її можливості Діти, чиї батьки беруть в цьому участь, проявляють високий рівень активності і старанності [23].

Для дітей старшої групи існує практика давати домашні завдання. О. Кононко зазначає, що вони особливо корисні для виховання самостійності, адже їх систематичне виконання привчає дитину до відповідальності, вчить без нагадувань батьків доводити розпочату справу до кінця. А для батьків вони корисні тим, що привчають до систематичного контролю за проявами активності дитини, вчать надавати необхідну міру допомоги [23].

3. Гуріна дієвою формою співтовариства батьків і вихователів вважає проведення батьківських зборів, семінарів, де батькам надається інформаційна

допомога з різних проблем виховання. Доречними є і розгляд різноманітних життєвих ситуацій [17].

Отже, саме від педагогів та батьків залежатиме, чи стане дитина самостійною, самодостатньою. Тому, важливо застосовувати комплексний підхід до виховання дитини, скеровуючи виховні впливи в одному напрямі. Цьому допомагає застосування різних форм взаємодії з батьками таких як: батьківські збори, семінари, індивідуальні бесіди, папки-пересувки, куточок для батьків, відвідування сім'ї вихователем, день відкритих дверей, та день добрих справ.

У моральному становленні особистості дитини дошкільника є необхідна ефективна взаємодія сімейного та суспільного виховання, оскільки дитина є надзвичайно чутливою до відмінностей у виховних впливах. Неузгодженість їх викликатиме суперечливе ставлення чи до вихователя, чи до батьків. Водночас сучасна сім'я потребує особливої допомоги у вихованні дітей з боку ЗДО, оскільки упродовж десятиліть тривав процес відчуження сім'ї від освітнього закладу, що призвело до суттєвого погіршення виховного впливу на дітей як з одного боку, так і з іншого.

Найбільш часто проблема взаємодії родинного та соціального виховання розглядається крізь призму зв'язків, які існують між виховними інститутами: компенсаторні зв'язки (надання допомоги батькам); залучення батьків до педагогічного процесу в дитячому садку; координаційні (партнерські) зв'язки. При цьому партнерські стосунки між батьками і дошкільним закладом вітчизняними дослідниками Г. Беленькою, М. Машовець, О. Кононко, О. Косаревою та ін. визначаються такими, які найбільш сприяють вихованню дошкільнят і є чинником морального становлення старших дошкільників.

У сучасних дослідженнях здійснюється пошук найбільш оптимальної взаємодії між ЗДО та родиною, системи організації і методики спільної виховної діяльності, науково обґрунтованих форм їх взаємодії у виховному процесі. Так, А. Назаренко наголошує, що для того, щоб забезпечити реально діючу взаємодії, дошкільний заклад повинен відмовитися від зверхності у

стосунках із батьками, від монологу, а, навпаки, надавати перевагу діалогу, який би передбачав урахування досвіду, поглядів, думок з проблем виховання різних членів сім'ї [57, с. 28]. Отже, відносини в системі «педагог – сім'я – дитина» необхідно будувати у відповідності з вимогами педагогічної етики при провідній ролі ЗДО і активній участі батьків.

Узгодженість як основну проблему у взаємодії між педагогами і батьками вивчали О. Арнаутова, Н. Виноградова, Л. Загік, В. Котирло та ін. В першу чергу, має бути узгодженість у виховних цілях, завданнях, засобах і методах; Саме на основі узгодженості формуються позиції, що мають бути створені принципом єдності, поваги і вимог до дитини, розподілу обов'язків і відповідальності. Відповідно, дошкільний заклад повинен виступати у процесі взаємодії у ролі організатора і спрямовувати її у необхідних напрямках. Найбільш важливим із них є діяльність вихователів щодо збагачення педагогічних і психологічних знань батьків, ознайомлення їх із новими технологіями, організація обміну досвідом сімейного виховання. Відповідно за такої злагодженої взаємодії ефективність становлення особистості, особливо її моральної сфери значно підвищиться.

Крім того, Т. Алексеєнко, В. Постовий вказують на те, що педагогічна освіта батьків значно впливає на виховний потенціал сім'ї [72], що підтверджує у дослідженні Т. Жаровцева, яка виділяє такі компоненти виховного потенціалу сім'ї, як соціальна характеристика сім'ї; внутрішні сімейні взаємини; стиль сімейного виховання [35,с.12]. Як бачимо, виховний потенціал сім'ї впливатиме на ефективність взаємодії з дошкільною установою у формуванні особистості.

На ефективність формування особистості впливають і типи взаємодії між соціальними інститутами. Так, В. Караковський вказує на чотири можливі варіанти взаємодії педагогів з батьками, що склалися в освітній практиці: 1) формально-адміністративний – означає пасивну позицію батьків, мотивовану тим, що освітній заклад відповідає за навчання і виховання; 2) терпимо-дружній позначається вимушеною позицією батьків щодо необхідності їх участі у житті освітнього закладу задля блага дитини, щоб педагоги до неї добре ставилися; 3)

товарно-грошовий – набуває актуальності останнім часом, коли сім'я займає таку позицію, що знання – товар, який можна купити; 4) конфліктний – найбільш складний для удосконалення, коли батьки вважають навчальний заклад джерелом неприємностей, а педагогів свавільними людьми, на яких скаржитися не варто і нема кому, оскільки це може відобразитися на дитині.

Відповідно, такі типи взаємодії між ЗДО і сім'ями вихованців не сприяють розвитку дитини, не задовольняють потреби сім'ї, принижують авторитет педагога і в цілому освіти. Вони не відповідають новим вимогам до характеру і якості відносин освітніх закладів і сім'ї і не можуть сприяти позитивним змінам у моральному розвитку дитини.

На різні типи взаємодії дошкільного закладу і сім'ї вказує В. Кудрявцев, характеризуючи різні типи спільної діяльності дитини і дорослого, які, в свою чергу, породжують різні способи засвоєння культури та по-різному впливають на моральну сферу дитини: інструктивно-виконавських дій (роби, як я); подання дорослим дитині у проблемній формі різних задач; спільна діяльність [46]. За умови використання першого типу взаємодії, дорослий є зразок, еталон, що дитина має засвоїти через наслідування і в умовах жорсткого контролю. За другим типом взаємодії дорослий спрямовує дитину на ті способи розв'язання, які сам добре знає, і це не означає особистісного розуміння дитини і дорослого. Третій тип спільної діяльності дозволяє максимально використати виховний потенціал сім'ї і дошкільного закладу в моральному розвитку дитини.

Н. Виноградова, Г. Годіна, Л. Островська з метою вдосконалення системи роботи з сім'єю, вважали за необхідне здійснення пошуку ефективних форм і методів взаємодії, оскільки у практичній діяльності відчувалася гостра необхідність у розробці різноманітних форм і методів взаємодії між ЗДО і сім'ї. Як стверджує А. Гончаренко, найкращим способом передачі дітям норм моральної поведінки є створення сприйнятливої соціальної ситуації розвитку за умови інтеграції суспільного і сімейного виховання [23]; [24].

Поряд із недостатньою психологічною готовністю батьків (які вважають за особисту справу як своє ставлення до дитини, так і ставлення до навчального

закладу) не достатньою буває і готовність педагогів до здійснення взаємодії. Такі вихователі зупиняються на погляді на сім'ю як джерело знань про дитину, і з'ясовують лише домашні умови життя дітей та ставлення до них батьків. Навіть за наявності професійних знань щодо роботи з дітьми, вони не мають бажання до співробітництва із сім'єю. Зокрема М. Машовець, наголошує, що взаємність у намірах і діях педагогів і батьків набуває добровільності і радості спілкування лише тоді, коли вони усвідомлюють, що мета, зміст і методи спільної діяльності необхідні для розвитку особистості дитини [53].

У контексті особистісно-орієнтованого і гуманістичного виховання, наголошує Л. Врочинська, є нагальним системний підхід до здійснення педагогічної взаємодії. Варто не лише окреслити мету та визначити завдання педагогічної взаємодії, але й розробити технології її здійснення [25]. Схожі думки висловлює І. Дичківська, яка стверджує, що в сучасній практиці виховання помітна тенденція до впровадження апробованих технологічних знахідок, прагнення до уніфікації та стандартизації вимог [32, с.72].

Таким чином, взаємодія дошкільного закладу та сім'ї є одним із головних чинників забезпечення ефективності процесу виховання моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку. Взаємодію ЗДО і сім'ї розуміють як таку організацію виховання, за якої педагоги і батьки постійно обмінюються досвідом виховання на основі розуміння потреб, можливостей й інтересів дитини. Багато дослідників відмічають, що поряд існують проблеми із недостатньою психологічною готовністю батьків (які вважають за особисту справу як своє ставлення до дитини, так і ставлення до навчального закладу) і недостатньою готовністю вихователів до здійснення ефективної взаємодії.

У сучасних дослідженнях здійснюється пошук найбільш оптимальної взаємодії між ЗДО і сім'єю, основа якої полягає у педагогічній культурі батьків, яка є показником загальної культури особистості, де відображено набутий і збережений людством досвід виховання дітей у сім'ї, де взаємодіють наукові знання та досвід народної педагогіки. Здійснення педагогами просвіти батьків

сприятиме більш ефективному моральному становленню дошкільника й налагодженню позитивної взаємодії між ЗДО і сім'єю.

На сучасному етапі розвитку суспільства й дошкільної освіти склалися такі типи взаємодії між ЗДО і сім'ями вихованців, які не сприяють розвитку дитини, не задовольняють потреби сім'ї, принижують авторитет педагога і в цілому освіти. Вони не відповідають новим вимогам часу до характеру і якості відносин освітніх закладів і сім'ї і не можуть сприяти позитивним змінам у моральному розвитку дитини. Відповідно науковцями здійснюється пошук ефективної системи організації і методики спільної виховної діяльності, науково обґрунтованих форм їх взаємодії у виховному процесі.

Висновки до розділу 1

Моральна культура розглядається як надбання людством матеріальних і духовних цінностей у процесі еволюції, так і набутий досвід у процесі онтогенезу окремою особистістю. Відмічається наявність кількох пластів цього утворення в особистісній організації індивіда: внутрішній, або духовний, рівень властивостей характеру, особистісних якостей, та рівень поведінки, діяльнісний. У першому аспекті до уваги науковців потрапляють елементи спрямованості, у другому – якості особистості, насамперед, гуманістичні, альтруїстичні, у третьому – прояви у поведінці мовленнєвого етикету, культури поведінки та мовлення, виявлення поваги до кожної особистості. Всі це моральна вихованість особистості з сильним, доволі яскравим проявом у поведінці гуманістичних тенденцій.

Таким чином, моральна культура дітей 5 – 7 років має дві складові: особистісний і поведінковий. У особистісному плані його основою є потреби, мотиви, морально – етичні цінності, гуманні почуття, духовність, моральність, а також риси характеру, зокрема добродієність, повага до старших, чесність, доброта, толерантність, емпатія. На рівні поведінки досліджуване явище має місце у висловлюваннях, ситуаціях морального вибору, відповідних діях і вчинках. Моральна культура дітей 5 – 7 років розуміється у контексті нашого дослідження як особливе особистісне утворення, в основу якого закладено моральні знання і судження, емоції і почуття вищого соціального плану, моральні норми у якості мотивів поведінки і виявляється у певних моральних рішеннях та відповідних діях і вчинках етичного спрямування.

Взаємодія дошкільного закладу та сім'ї є одним із головних чинників забезпечення ефективності процесу виховання моральної культури дітей 5 -7 років. Взаємодію ЗДО і сім'ї розуміють як таку організацію виховання, за якої педагоги і батьки постійно обмінюються досвідом виховання на основі розуміння потреб, можливостей й інтересів дитини. Відповідно науковцями здійснюється пошук ефективної системи організації і методики спільної

виховної діяльності, науково обґрунтованих форм їх взаємодії у виховному процесі.

РОЗДІЛ 2.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ 5 -7 РОКІВ У ВЗАЄМОДІЇ ЗДО ТА СІМ'Ї

2.1. Методика та організація дослідження моральної культури дітей 5 -7 років. З метою практичного вивчення моральної культури вихованців старшої групи ЗДО й особливостей взаємодії родини й дошкільної установи у контексті морального становлення малюків було проведено констатувальний експеримент. *Завданнями констатувального експерименту* були:

1. Створення методики дослідження моральної культури дітей 6 -7 року життя та особливостей співпраці ЗДО і сім'ї у цьому сенсі.
2. Практичне вивчення моральної культури вихованців старшої групи ЗДО та з'ясування її рівня.
3. З'ясувати особливості взаємодії ЗДО і сім'ї у контексті формування моральної культури дітей та намітити напрями її можливого вдосконалення.

Окреслені дослідницькі завдання вимагали відповідності логіки та етапів емпіричного дослідження, яке представлено трьома етапами. Так, *перший етап – підготовчий* на якому нами було розроблено методику дослідження, яка включала в себе такі емпіричні методи: бесіда з дошкільниками «Що таке добре, а що таке погано», бесіда з дошкільниками «Праця дорослих і дітей», проєктивна методика завершення речення, експертне оцінювання (або експертна оцінка), інтерв'ю, анкетування, метод вивчення продуктів діяльності (аналіз планів роботи вихователів), методи кількісної та якісної обробки результатів.

Розглянемо детально зазначені методи та особливості використання у методиці вивчення моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку та з'ясування особливостей співпраці ЗДО з родинами вихованців. Обираючи методи для вивчення моральної вихованості нами, взяли за основу дві найбільш важливі, на наш погляд, моральні властивості: моральна вихованість дитини та

працелюбність. Відповідно до сучасних уявлень про їх структуру: знання у моральній сфері, відношення до них та прояви на рівні поведінки, нами було розроблено бесіду для дітей «Що таке добре і що таке погано» і «Праця дитини вдома і в садочку». Так бесіда «Що таке добре, що таке погано» Бесіда із старшими дошкільниками проходила індивідуально у звичних для дітей умовах. Її мета: на основі дитячих відповідей вивчити особливості знань дітей про моральну поведінку, моральні правила, соціально схвалювані норми стосунків з однолітками та дорослими. Бесіда містила 7 запитань переважно відкритого типу, відповіді на які дозволяли схарактеризувати складність, адекватність, глибину, широту знань досліджуваних про моральний розвиток. Запитання пропонувалися дітям в однаковій послідовності. Оскільки бесіда містила 7 запитань, а дітей, які на її запитання відповідали 46, усього було отримано та проаналізовано понад 300 відповідей, на основі яких нами було одержано інформацію щодо їх у моральному плані. На основі відповідей дітей ми змогли одержати інформацію щодо їхніх уявлень про добрі вчинки і погані. Особлива увага зверталася на уявлення дітей про добро та зло, вміння розрізняти добрих і не добрих героїв у казках. Запитання сприяли виявленню того, які діти поводять себе частіше, добре чи погано. До переліку були включені такі запитання: Які казки тобі найбільше подобаються, про добрих чи поганих героїв; Як ти думаєш, Баба Яга злий чи добрий герой казки; Яку людину називають доброю; Яку людину називають злою; Які добрі справи ти робиш вдома та в садочку; Чи робив ти комусь щось погане (див. додаток).

Основна мета розробленої нами бесіди «Праця дитини вдома і в садочку» полягала у з'ясуванні відомостей про працелюбність, знань і практичних вмінь про працю, які поділялися : *знань і уявлень про обов'язки чергового, про виконання доручень, про індивідуальну й колективну працю та бажання їх виконувати* (1. Чи охоче ти виконуєш: а) доручення вихователя; б) обов'язки чергового; в) спільну працю разом зі своїми друзями; г) самостійну трудову діяльність?, 5. Коли ти виконуєш будь-яке завдання, чи є у тебе бажання виконати його найкраще? Що для тебе значить найкраще?); наявності знань і

уявленнь про певні професії, інтересу до праці дорослих, батьків, членів родини (2. Які професії ти вже знаєш, а про які ти хотів би дізнатися?, 3. Що для тебе є цікавим у праці дорослих (тата, мами, бабусі, дідуся, знайомих дорослих)?), знання і уявлення про необхідність виховання у себе значущих особистісних якостей (4. Продовжити думку «Людина, яка працює має бути активною, цілеспрямованою, працьовитою...»). Впорядкованість запитань і їх порядковий номер відображають логіку проведення бесіди.

Проективна методика «Закінчи речення». Її мета полягала у виявленні їх ставлення до різних видів моральної поведінки. Досліджуваним пропонувалося завершити розпочаті експериментатором речення, обдумуючи, яким варіантам моральної поведінки вони надають перевагу, а яких уникають і чому; що цінують більше, а що – менше і чому; які моральні норми для них найбільш важливі. Усього досліджуваним пропонувалося закінчити 7 речень, кожне з яких спрямовувалося на визначення їхнього ставлення до рідних та близьких, товаришів, різних видів діяльності, норм поведінки, способів налагодження взаємодії з однолітками(додаток В). Для уточнення даних отриманих за результатами бесід нами було використано методику експертних оцінок, де три компетентні людини оцінювали рівень моральної вихованості й працелюбності.

Другу частину методики складала інтерв'ю та анкетування батьків, які були спрямовані на виявлення особливостей взаємодії між ЗДО і сім'єю у моральному вихованні. За формою вони були переважно відкритими, дозволяли педагогам вільно визначатися із своїми відповідями. Запитання спрямовувалися на визначення конкретної проблеми морального виховання, як визначає педагог зміст понять «моральне виховання» та «моральна вихованість»; за якими показниками він характеризує міру моральної вихованості своїх вихованців; що у моральному вихованні його турбує найбільше і найменше; як педагог сам оцінює свій та вплив батьків на моральне виховання дошкільників; які сучасні методи, форми та засоби роботи використовує у своїй роботі в означеному напрямі з дітьми та батьками. Так, інтерв'ю включало наступні запитання: як ви розумієте співпрацю ЗДО і сім'ї; Що ви розумієте під змістом поняття

«взаємодія між ЗДО і сім'єю»; Як ви розумієте поняття «Моральна вихованість»? За якими показниками Ви визначаєте міру вихованості дошкільників? Що у процесі морального виховання Вас хвилює найбільше? На що Ви найменше звертаєте увагу в моральному вихованні? Як ви оцінюєте свій вплив на моральне виховання дошкільників у сім'ях? Як Ви оцінюєте вплив батьків на моральне виховання дитини? Які форми , методи та засоби роботи Ви використовуєте в роботі з дітьми та батьками в означеному напрямку?

Наступна частина методики анкетування батьків, де потрібно з'ясувати проблему взаємодії з дітьми, взаємозв'язок із дошкільною установою, особливості впливу на дитину, погляди на моральну вихованість, на процес морального виховання. так, анкета складалася із двох частин. У першій частині з'ясовувалося загальне бачення проблеми, а в іншій робився акцент на особливостях практичних впливів на процес. Зокрема питання формулювалися таким чином: Що таке «моральне виховання» та «моральна вихованість» дитини?; Хто відіграє важливішу роль в процесі морального становлення дитини, дошкільна установа чи близькі старші у родині? Дайте визначення поняттю «моральність», «моральна культура» у вихованні. Дайте визначення поняття «моральна вихованість» дітей. На Вашу думку, чи залежить процес становлення моральної культури дітей від умов в яких вони зростають і навчаються? Чи цікавитесь ви літературою, що стосується моральної вихованості малюків 5 -7 років? Опишіть дитину, яка відповідно Вашим уявленням, є вихованою у моральному плані? Як роз'яснюєте власному вихованцеві про доцільну поведінку морального плану в різних ситуаціях? *Практична діяльність батьків щодо моральної вихованості дітей.* Хто з дорослих членів родини більше займається вихованням та навчанням малюка? а) тато; б) мама; в) хтось інший. Чи існують у Вашого малюка знання про трудову діяльність людей у суспільстві? а) так; б) немає в) важко сказати. Яку спостерігаєте реакцію малюка на заборони, слово «не можна»? а) капризує; б) спокійно; в) важко сказати. Чи знаходить Ваш малюк ефективні форми взаємодії з ровесниками? а) да; б) ні; в) скоріше «так», ніж «ні»; г) скоріше «ні»,

ніж «так». Чи швидко втомлюваність дитини під час активності, чи можете відмітити її посидючість? а) дуже працездатна (більш, ніж 30 хв.), навіть тоді, коли заняття не є цікавим; б) коли зацікавлена власною діяльністю, так; непосидючість спостерігається навіть тоді, коли зацікавлена чимось. Чи нерідко Ви вдаєтесь до покарань малюка? а) взагалі ніколи не караю; б) як тільки дитина зробила щось погане, відразу караю; в) караю дуже рідно, більше намагаюся пояснювати дитині, що можна робити, а що не можна. г) затрудняюся відповісти на це запитання. Чи правильна для Вас є теза, що найкращий виховний аргумент для дітей – фізичне покарання? а) повністю погоджуюсь; б) взагалі не погоджуюсь; в) скоріше «так», ніж «ні»; г) скоріше «ні», ніж «так». Де, у якій діяльності, з Вашої точки зору, малюк частіше проявляє ініціативу і самостійність? а) в грі б) у спілкуванні в) у навчально-дослідницькій діяльності г) у руховій активності. Як часто ви робите зауваження дитині, якщо вона допускає помилки? а) завжди б) іноді в) ніколи.

Критеріями моральної вихованості були *когнітивний* (знання моральних і соціальних норм, знання про працю дорослих, що супроводжується позитивним ставленням до них) *мотиваційний* (усвідомлення норм та правил поведінки в колективі, бажання прийти на допомогу); *практична поведінка* (вміння спілкуватися з однолітками, виконання вказівок дорослих, допомога дітям, дорослим, знаходить вихід з різних проблемних ситуаціях).

Другий етап – емпіричне дослідження. Наше дослідження проводилося в ЗДО Чернігівської області: у Прилуцькому районі та м. Прилуки. Вибірка становить: 42 – діти старшого дошкільного віку, які відвідують ЗДО; 8 вихователів, які мають педагогічний стаж від 3-х до 10 років і нині працюють із дітьми старшого дошкільного віку, батьки вихованців – 42. Загальна чисельність вибірки старших дошкільників і дорослих (батьків і вихователів ЗДО) становить 100 осіб.

Третій етап – обробка та аналіз результатів дослідження. Отримані результати вивчення моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку та

рівні моральності, а також особливостей взаємодії дошкільної установи та сім'ї було розглянуто у наступних параграфах магістерського дослідження.

2.2. Практичне вивчення моральної культури та рівнів її сформованості у дітей 5 -6 років. Розглянемо отримані результати із індивідуальних бесід з дітьми старшого дошкільного віку, які є певним відображенням сформованості у них працелюбності. Так, відповідаючи на запитання бесіди «Чи охоче ти виконуєш: а) доручення вихователя; б) обов'язки чергового; в) спільну працю разом зі своїми друзями; г) самостійну трудову діяльність?» значна більшість дітей надали перевагу виконанню обов'язків чергового (50 %). Дещо менша кількість дітей обрали виконання доручень вихователя (30%). Спільній праці разом з друзями надали перевагу лише 15%. Найменше дошкільники надають перевагу самостійній трудовій діяльності – 5%. Отже, узагальнюючи відповіді дітей можемо констатувати, що вони знають і розуміють форми праці й усвідомлюють вимоги вихователя і батьків під час трудової діяльності.

Проте, старшим дошкільникам легше усвідомити завдання, зрозуміти чого від них хоче вихователь через доручення. Саме тому, на нашу думку, їм надають перевагу і більш охоче їх сприймають 30% дітей. Також цінним є те, що 50% дітей охоче беруть на себе виконання обов'язків чергових, що вказує на сформованість або прагнення дошкільників до самостійності. Однак тривожним є те, що охоче приймають участь у спільній діяльності лише 15% дітей, адже саме в цей період спільна праця є дуже значущою для особистісного розвитку, особливо для формування працелюбності та загальній моральній вихованості. Також не менш важливою для формування цієї якості є самостійна трудова діяльність дітей, яку охоче виконують лише 5% дошкільників. Проаналізувавши відповіді й вподобання дітей можемо зазначити, що вихователі у недостатній мірі спрямовують зусилля на становлення колективної праці дітей, проте діти з охотою приймають участь в інших формах організації праці чергуванні й дорученнях, які є для них більш звичними.

Продовженням аналізу знань і уявлень дітей про обов'язки чергового, про виконання доручень, про індивідуальну й колективну працю та бажання їх виконувати як складової поведінки є відповіді на питання «Коли ти виконуєш

будь-яке завдання, чи є у тебе бажання виконати його найкраще? Що для тебе значить найкраще?» Так, дошкільники відповіли, що будь-яке завдання вони бажають виконати найкраще. Діти дуже люблять виконувати доручення мами, допомагати їй по роботі вдома, вони охоче виконують доручення вихователя, помічника вихователя. Найкраще для них означає, «щоб було красиво», «щоб було чисто», «щоб було акуратно», «щоб було багато», «щоб було корисно», «щоб був результат», «щоб було смачно». Це найбільш поширені відповіді старших дошкільників.

Узагальнюючи відповіді дошкільників, ми дійшли висновку, що у дітей основний мотив – взяти участь у посильній для себе праці й допомогти дорослому. Проте діти слабо орієнтуються, на нашу думку, у компонентах трудової діяльності: вони мало звертають увагу при поясненні на кінцевий результат праці (10% зазначають «щоб був результат», «щоб було якісно»); небагато відповідей вказують на правильно здійснені трудові дії (25% «щоб було акуратно», «щоб було чисто»). Значна кількість дошкільників зазначає, що найкраще для них це «щоб було красиво». Уточнивши дану відповідь, нами було з'ясовано, що вона означає красиво працювати, легко, невимушено, щоб інші (дорослі) не кричали на них. Тому, попередньо можемо вказати, що діти у недостатній мірі знають компоненти трудового процесу й дещо надто широко обґрунтовують значущість виконаної роботи.

В цілому можемо зазначити, що діти знають і усвідомлюють вимоги дорослих, але їм легше це зробити через виконання обов'язків чергових, через доручення, а не через спільну чи самостійну трудові діяльності. Таку особливість можна пояснити недостатнім рівнем сформованості у них інших моральних якостей, таких як самостійність, відповідальності, працелюбність й недостатніми знаннями про компоненти трудового процесу.

Вивчаючи у старших дошкільників наявність знань і уявлень про певні професії, інтересу до праці дорослих, батьків, членів родини ми аналізували відповіді на запитання «Які професії ти вже знаєш, а про які ти хотів би дізнатися?» та «Що для тебе є цікавим у праці дорослих (тата, мами, бабусі,

дідуся, знайомих дорослих». Так, діти давали відповіді на запитання «Які професії ти вже знаєш, а про які ти хотів би дізнатися?» у яких називали по три професії і одну про яку б хотіли щось з'ясувати. Діти знали про такі професії: пожежник, лікар, медсестра, будівельник, вчитель, вихователь, продавець, кухар, письменник, бізнесмен, пекар, циркач, водій, перукар. Хотіли б дізнатися про професії: полісмена, військового, художника, моделі, модельєра, пілота.

У 75% відповідей дітей були присутні такі професії як лікар, вихователь, будівельник, продавець, пожежник. На нашу думку, це вказувало на вузьку обізнаність дітей про працю дорослих. Підтвердження цієї позиції нами отримано у відповідях на запитання «Що для тебе є цікавим у праці дорослих (тата, мами, бабусі, дідуся, знайомих дорослих)». Так діти звертали увагу на те, що вони люблять спостерігати за працею батьків: «як тато миє машину», «як мама прасує», «як мама готує їсти», «як тато ремонтує двері» тощо. Але значна частина дітей не змогли відповісти ким працюють їх батьки. Більшість дітей, а це 90% не знали ким працюють члени їх родин. Тому, нами було відмічено обмеженість знань дітей про професії дорослих, про їх працю. Професії, на які вказували старші дошкільники, мають знати діти вже у середній групі.

Вивчаючи *знання і уявлення дітей про необхідність виховання у себе значущих особистісних якостей* нами були проаналізовані відповіді на відкрите питання «Продовжити думку «Людина, яка працює має бути активною, цілеспрямованою, старанною...»). Діти доповнювали це такими рисами як сильною, працювитою акуратною, уважною, гарною, обережною. Такими були відповіді 85% дітей. Ще 15% дітей до переліку додавали такі якості як вміння фантазувати (креативність), активність, старанність, відповідальність. Як ми помітили, у більшості дітей відсутні відомості про базові (важливі риси людини) як самостійність, відповідальність, організованість, чесність, дисциплінованість. Тому можемо сказати, що у значної кількості дітей відсутні знання про якості, якими характеризується людина у суспільстві.

В цілому здійснивши аналіз про сформованість працювитості у дітей старшого дошкільного віку попередньо можемо вказати на недостатній рівень її

сформованості. Для підтвердження попереднього висновку скористаємося обрахунками, здійсненими на основі методу експертної оцінки рівня сформованості цієї якості дошкільників, яку здійснили три вихователя і методист ЗДО. Так із 42 дітей високий рівень працьовитості мають 7 (17%), середній рівень – 13 (31%), низький рівень – 22 (52%). Представимо отримані дані у графічному вигляді.

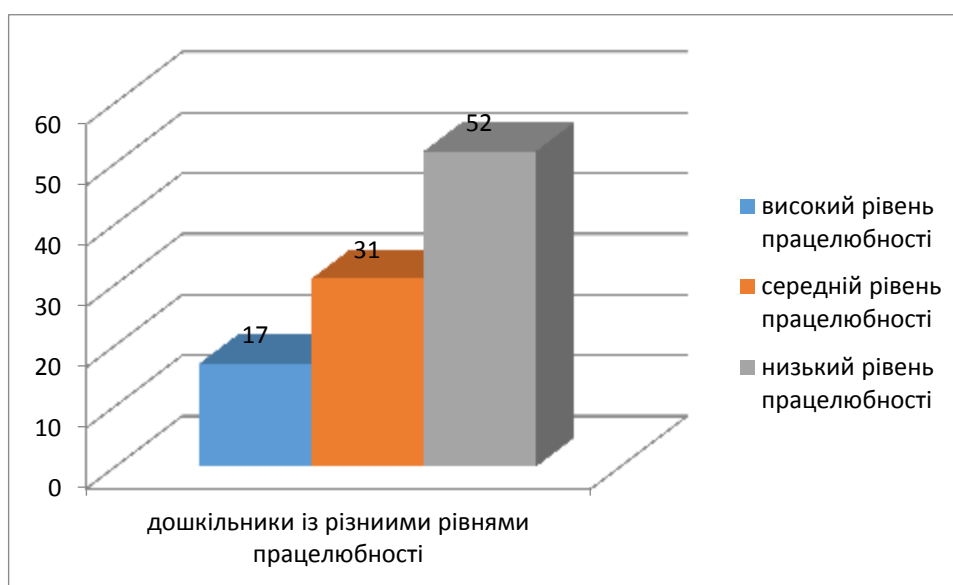

Рис. 1. Особливості сформованості працелюбності старших дошкільників

Аналіз даних, отриманих під час бесіди «Що таке добре, що таке погано» було здійснено за такими критеріями: знання позитивних і негативних героїв казок; вміння бачити і розрізняти поведінку злих і добрих людей; розуміти значення гарної поведінки, вчинок; розуміти значення корисної справи, уміння вказувати на погані дії, вчинки. У табл. 2.1 розміщено інформацію дітей про їх розуміння моральних категорій.

Таблиця 2.1

Особливості знань старших дошкільників про моральні категорії

Критерії	Відповіді у %
Знання позитивних і негативних героїв казок	70%
Вміння бачити і розуміти поведінку злих і добрих людей	80%
Розуміння корисних вчинків	80%
Уміння вказувати на погані дії	45%

Як бачимо, значна кількість дітей знає і розуміє моральні норми й змогли розрізнити позитивних і негативних персонажів казок, однак для деяких Троль із «Снігової королеви» є добрим, бо розбив погане дзеркало, навіть лисичка із «Двох жадібних ведмежат» була позитивним героєм, бо хотіла їх поділити. Це вказує на відсутність у дітей необхідних критеріїв для розуміння значення морального вчинку, моральної поведінки. Проте, значна кількість дітей старшого дошкільного віку вміють правильно називати вчинки добрих і поганих людей 80 % дітей, натомість 20% не змогли розрізнити злих і добрих, оскільки не розуміють основної моральної категорії: добра і зла.

Ще один момент, коли діти говорять про добрих людей, то під такими людьми вони розуміють тих, хто дав погратися іграшкою, не ображає, таких дітей 80%. Ще однією особливістю моральних уявлень дітей полягає в тому, що добрі справи варто робити лише вдома, а в дитячій установі – це непотрібно. Так, діти допомагають дорослим, поливають квіти, підмітають тощо, але біля 14 відсотків дітей цього не роблять. Як бачимо у дітей є уявлення про працю дорослих, однак, на нашу думку, у них мало досвіду вправління в ній. 45% дітей не змогли сказати, які погані дії вони робили. Ці діти сказали, що вони хороші і зла нікому не роблять.

Як бачимо, знання про моральні норми і категорії у більшості дітей наявні, проте на рівні поведінки вони лише починають проявлятися. Тому, внутрішні етичні інстанції, на нашу думку, у дітей повною мірою не сформувалися. Саме морально вихованими. Також це може бути пов'язано, що у значної кількості дітей не сформувалися механізми самооцінки. Проте залишається проблема знань та відношення до них зі сторони дітей. Саме тому значна кількість дітей біля 55% не можуть розрізнити поганий і хороший вчинок. Решта 45% це змогли зробити. Крім того, деякі діти призналися, що вони не допомагають батькам, вихователям, бо їх про це не просять.

Відповідно, можемо зазначити, що значна кількість дітей може розрізнити моральні категорії, оскільки необхідні знання про це у них є. Однак на рівні поведінки вони не стали мотивами, відношення зі сторони дітей неоднозначні.

Розглянемо отримані результати за проективною методикою «Незакінчені речення». Як нами було помічено, у значної кількості дітей розвинені почуття співчуття, оскільки вони здатні підійти й пожаліти. Так з робило 68% дітей, вони намагалися заспокоїти інших: притулитися, поцілувати, обняти, погладити. Але, це діти роблять лише із тими, з ким вони товаришують.

Як надати допомогу знає достатньо велика кількість дітей: дати цукерку, іграшку, книжку, однак біля 25 % дітей зазначили, що вони ніколи не звертають на них увагу, словами дітей – вони ніколи не бачили, щоб діти поряд плакали. Декілька дітей 75% сказали, що дають цукерку або іграшку, інші 25 % відповіли, що вони не звертають уваги, коли хтось плаче. На нашу думку, механізм такої поведінки може критися у поведінці батьків вдома. Проте біля 40% дітей зазначили, що зможуть допомогти іншій людині. Так, старші дошкільники допомагають вдома батькам, проте значно не всі. Більша кількість дітей не допомагають, бо вважають це зайвим.

Деякі діти можуть помирити друзів, коли ті сваряться. Так, біля 35 відсотків можуть це зробити, але значна кількість дітей намагаються не втручатися, їх кількість становить біля 45%. Обираючи друзів, дошкільників керуються особистими цілями, Вони прагнуть товаришувати з тими, хто живе поруч, ділитися іграшками, товаришувати з ними. При цьому 45% опитаних дітей визнали, що самі діляться іграшками з однолітками. У той же час 55% досліджуваних відповіли, що відмовляються ділитися. Найбільш поширеною відмовою є те, що дитина ще сама грається іграшкою, або просить щось в заміні.

Таблиця 2. 2

Практична допомога дітей іншим людям (методика «Закінчити речення»)

Критерії	Відповіді у %
Діляться іграшками	45%
Вміння заспокоїти	80%
Вміння надати допомогу	90%
Помирити товаришів	40%

Як бачимо, у більшості дітей існують певні моральні знання про добро і зло, про моральна соціальні норми, а деякі діти, навіть намагаються їх дотримуватися. Проте у значної кількості дітей такі норми не є критеріями власної поведінки, що може бути результатом суперечливої поведінки дорослих, свідками якої вони випадково стали. В більшості випадків, відповіді дітей збігаються з реальною поведінкою.

Спробуємо об'єднати отриману нами інформацію, щоб розподілити дітей за рівнями. Для цього скористаємося критеріями моральної поведінки, ставлення до неї дітей, та виявлення цих знань у відповідях дітей. Відразу представимо отримані нами обрахунки у графічній формі.

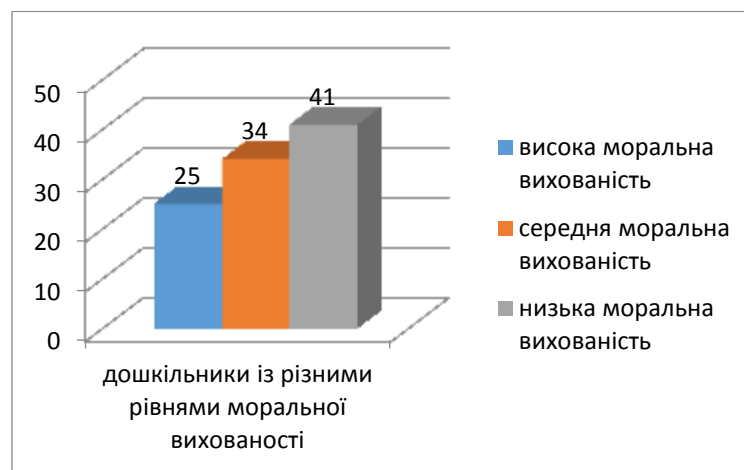

Рис. 2. Моральна вихованість дітей старшого дошкільного віку

В основі цього поділу лежать такі критерії (*Високий рівень*) знання моральних і соціальних норм, позитивне ставлення до них, вміння спілкуватися з однолітками, наявні знання про працю дорослих, виконання вказівок дорослих, бажання допомогти, прийти на допомогу є свідченням високого рівня. Дитина усвідомлює норми та правила поведінки в колективі, уміє знаходити ефективні форми спілкуванні з однолітками, знаходить вихід з різних проблемних ситуаціях. Кількість таких дітей становить 25 %. *Середній рівень*. Дитина має певні знання про моральну поведінку, про норми, розуміє необхідність такої поведінки, однак практично її реалізувати не може, оскільки існують суперечливі зразки поведінки. Крім того має проблеми у сформованості мовлення, часто потребує допомоги зі сторони дорослих.

Відсоток таких дітей біля 34%. *Низький рівень.* Дитина має уривчасті знання про моральні норми, про норми поведінки, але дотримуватися їх не бажає, не може контролювати власний емоційний стан. Відсоток таких дітей біля 41%.

Таким чином, нами було з'ясовано рівні моральної вихованості та працелюбності дітей старшого дошкільного віку. Можемо вказати, що у дітей наявні знання про працю, про моральні норми, про норми поведінки, однак відношення до цих знань є часто нейтральним. Крім того у значної кількості дітей відсутні можливості для вправлення, у них немає досвіду використання цих знань. Більшість дітей розуміє зміст і значення моральних категорій, але стійких мотивів їх дотримуватися у власній поведінці немає.

Нами було встановлено, що працелюбність і моральна вихованість мають приблизно однакові тенденції формування, про що свідчать отримані рівні сформованості. Так, працелюбність має такі особливості сформованості: дітей із високим рівнем працьовитості 17%, із середнім рівнем – 31%, із низьким рівнем – 52%. Міра моральної вихованості старших дошкільників нами була констатована: старших дошкільників із високим рівнем 25%, дітей із середнім рівнем сформованості 34%, дошкільників із низьким рівнем 41%. Як бачимо, за обома особистісними властивостями більшість дітей старшого дошкільного віку мають низьку міру сформованості, дещо більше старших дошкільників характеризуються середнім рівнем сформованості цих особистісних якостей, а найменша кількість дітей – низький рівень розвитку досліджуваних нами рис особистості. Відповідно, нами було констатовано, що тенденції виховання моральних властивостей особистості старшого дошкільника співпадають, що може бути наслідком неправильної взаємодії між учасниками освітньо-виховного процесу: між батьками й вихователями відсутня розумна взаємодія.

Спробуємо перевірити це твердження, з'ясувавши взаємодію між дошкільною установою і родинами вихованців у моральному вихованні дітей старшого дошкільного віку .

2.3. Вивчення особливостей взаємодії ЗДО та родин у вихованні моральної культури дітей 5 -6 років. На основі аналізу відповідей вихователів на запитання інтерв'ю, визначено, що досліджувані під поняттям «моральне виховання» розуміють процес набуття знань, умінь, навичок, моральних норм та цінностей, які допомагають дитині стати вихованою людиною. Під поняттям «вихованість» вони розуміють кінцевий результат морального виховання, який дозволяє дітям демонструвати соціально схвалену поведінку у суспільстві, мати гарні манери і відповідне ставлення зі сторони людей, як правило позитивне. Можна констатувати у вихователів достатню обізнаність з цього питання.

Так, було з'ясовано, що значна кількість вихователів (65 %) критеріями набуття моральної вихованості вважають адекватну поведінку відповідно до встановлених норм, сформованість моральних властивостей у дитини, вміння співпереживати, приходити на допомогу іншим. Водночас 25% опитаних вихователів не змогли відповісти на питання, пов'язане з визначенням сутності поняття «вихованість», і не зазначили критеріїв та показників оцінки міри її сформованості у дошкільників. Такий стан речей у педагогів може бути наслідком низького рівня рефлексії, відсутністю інтересу до своєї професії, і супроводжуватися негативним ставленням до своєї професії.

Відповідаючи на запитання: «Як ви оцінюєте свій вплив на моральне виховання дошкільників», всі педагоги відповіли, що його успішність залежить не лише від них, але й від батьків, від активної співпраці батьків та дошкільного закладу. Вихователі зазначили, що не всі батьки йдуть на співпрацю з ними, уникають участі у багатьох заходах, мають обмежені знання про моральне виховання як складний та важливий процес, не володіють адекватними педагогічними знаннями виховання синів та доньок.

Вихователі наголошують на важливості проведення відповідної роботи з батьками. Визначено, що 60 % вихователів використовують в роботі з представниками сімей індивідуальні бесіди та консультації; 25% опитаних педагогів додають до цього переліку тренінги, решта вихователів користуються традиційними формами співпраці. Спостереження за взаємодією вихователів

дозволяє говорити про те, що уявлення більшої частини респондентів відповідають реальному стану взаємодії батьків із дошкільною установою.

Відповідно до отриманих відповідей, усі вихователі у роботі з дітьми старшого дошкільного віку, яка спрямованої на підвищення міри їх моральної вихованості використовують різноманітні ігри, читають казки та створюють ігрові ситуації, де діти мають змогу використати свої знання та соціальні навички – налагоджують стосунки, узгоджують свої позиції, визнають помилки та досягнення інших, вправляються в умінні дотримуватися правил.

Наведений вище аналіз одержаних у ході інтерв'ю відповідей педагогів дозволяє зробити висновок, що переважна їх більшість достатньо добре обізнана у змісті понять «моральне виховання», «вихованість», «моральна вихованість», і є здатними забезпечити сприятливі умови для виховання моральних властивостей у дітей старшого дошкільного віку.

На основі проведеного анкетування батьків, спрямованого на визначення їхньої обізнаності щодо особливостей соціалізації дитини в умовах дошкільних закладів, було отримано цікаву інформацію. З'ясувалося, що батькам важко розмежовувати поняття «моральне виховання» та «моральна вихованість», визначити критерії та показники вихованості власних дітей. Це зумовлено тим, що більшість батьків не цікавляться спеціальною літературою, яка стосується питань формування й розвитку особистості дитини. Анкетування показало, що лише 26% батьків визнають, що цікавляться проблемою моральної вихованості і читають про це в *Internet*-джерелах.

На запитання «Хто відіграє важливішу роль у процесі морального виховання», 35% опитаних вказали, що це батьки, 55 % - дошкільний заклад і 10% зазначили, що важливу роль відіграють батьки і дошкільний заклад, їхня плідна взаємодія. Як бачимо, значна кількість батьків прагнуть перекласти власну відповідальність за моральну вихованість своїх дітей на вихователів і лише третина – здатна взяти відповідальність на себе.

Описуючи портрет морально вихованої дитини, більшість батьків характеризували, у першу чергу, наявністю в неї широкого кола друзів та

здатності виявляти адекватну поведінку у різних громадських місцях. Слід констатувати, що відповіді переважної більшості опитаних сімей, пов'язані з визначенням показників є схематичними. Встановлено, що 24 % батьків взагалі не відповіли на запитання, що свідчить про низький рівень їх інформування.

Заслуговують на увагу відповіді представників сімей на запитання щодо визначення практичної участі різних її членів у діяльності, яка спрямована на процес виховання дитини. Виявлено, що більшість опитаних (55%) визначили, що вихованням займається мама, 5 % - тато, 40% - що вихованням займаються інші члени родини (здебільшого бабусі та дідусі). Тим самим зафіксовано, що участь тат у процесі виховання своєї дитини є дуже низькою, у більшості випадків цим займаються представниці слабкої статі обох поколінь та чоловіки старшого покоління. Визнання цього факту свідчить про необхідність спеціально організованої роботи з безпосередньо батьками чоловічої статі.

На запитання «Як часто Ви здійснюєте покарання дітей?», 20% опитаних батьків відчували ускладнення при відповідях на це запитання. Водночас 30% представників сімей визнали, що використовують покарання для своєї дитини, зокрема фізично, як тільки вона зробила щось погане. Наслідком таких дій є низький рівень моральної вихованості дошкільників – боязка та невпевнена поведінка, низька самооцінка, залежність від думки інших. Згідно отриманих відповідей на дане запитання, 15% членів сім'ї ніколи не використовують покарання для своєї дитини, 35% батьків здійснюють покарання дошкільників дуже рідко, намагаються пояснювати, що можна - не можна робити і чому.

Цікаво, що 10% опитаних батьків вважають найкращим виховним аргументом фізичне покарання. Водночас 85% з них так не вважають, а 5% - вагаються з відповіддю, визнають, що фізичне покарання радше не є виховним аргументом, більше шкодить, ніж допомагає соціалізувати дитину. Згідно отриманих відповідей, якщо дитина припускається помилки, 15% батьків завжди роблять їй зауваження, 70 % - вдаються до цього лише іноді, а 15% - взагалі ніколи не роблять зауважень своїм синам і донькам.

На запитання анкети, спрямоване на виявлення вмінь дитини знаходити ефективні форми співробітництва з однолітками, 60% батьків позитивно оцінили це вміння, 40% - не змогли відповісти на це запитання, утруднювалися з визначенням уміння своїх дітей знаходити ефективні форми співробітництва. Це пояснюється низьким рівнем їхньої обізнаності, недостатнім усвідомленням того, що діти засвоюють поведінку дорослих і в майбутньому будуть робити так само, вважаючи це нормальним явищем.

Перелічуючи різні види діяльності, важливі для прояву дошкільниками самостійності, ініціативності як важливих показників їхньої моральної вихованості, 55% батьків надали перевагу грі. У той же час 35% респондентів зазначили, що їхні діти більш ініціативні в процесі спілкування;

5 % батьків - під час рухової діяльності, стільки ж – у процесі пізнавально-дослідницької діяльності. Відповіді батьків свідчать про те, що вони орієнтуються як у визначенні впливу різних видів діяльності на активність дошкільника, так і у пріоритетах своїх дітей.

У ході аналізу відповідей членів сімей старших дошкільників було виявлено, що переважна більшість з них недостатньо обізнані щодо питання морального виховання, його змісті та показниках, за якими оцінюється її міра. Значна кількість батьків, мотивуючи це своєю зайнятістю, перекладають всю відповідальність за процес виховання своїх дітей на старших членів родини та на дошкільний заклад.

Нами було зроблено розподіл батьків і вихователів в залежності від міри їх педагогічної культури і здійснення ними виховних функцій щодо морального виховання дітей старшого дошкільного віку. Основними критеріями виступали *когнітивний* (знання моральних категорій і показників, знання державних стандартів дошкільної освіти, наявність необхідних знань про дитину та педагогічних засобів); *практичний* (використання методів, позитивна атмосфера у стосунках з учасниками виховного процесу); *налаштованість на співробітництво* (відповідальність за результати виховання, доброзичливі стосунки, готовність до співпраці і взаємодії). Нами були сформульовані такі

характеристики педагогів і батьків за вказаними критеріями та внесено до таблиці 2.3:

Таблиця 2.3

Розподіл батьків і педагогів за рівнями їх педагогічної культури взаємодії у моральному вихованні старших дошкільників

Рівні	Показники залучення до реалізації мети та завдань морального виховання дошкільників	Педагоги (у %)	Батьки (у %)
Високий	Знання державних стандартів дошкільної освіти; розуміння сутності морального виховання, критеріїв та показників моральної вихованості дошкільників; наявність в арсеналі адекватних методів і засобів морального виховання та їх відповідне використання; готовність до співробітництва з учасниками виховного процесу та реалізація взаємодії на практиці.	45	25
Середній	Знають показники моральної вихованості за державними стандартами дошкільної освіти, однак не завжди на них орієнтуються у практичній діяльності, не завжди є послідовними у вихованні моральності; використання методів залежить від ситуації, а не від їх наукової обґрунтованості; частково готові до співробітництва з іншими учасниками.	40	35
Низький	Відсутність орієнтування на показники і критерії моральності; необґрунтоване використання методів і засобів морального виховання; відсутність здатності до налагодження взаємодії; перекладання відповідальності за здійснення морального виховання на інших	15	40

Таблиця 2.3. має три колонки у яких знаходяться відомості про рівень педагогічної культури та характеристики педагогів і батьків за мірою їх залучення і спільної взаємодії у моральному вихованні дітей старшого дошкільного віку. Як бачимо із таблиці, 45 % вихователів характеризуються високою мірою здійснення морального виховання та налаштованості на взаємодію із родинами, до середнього рівня належать вихователі, які не завжди дотримуються вимог до моральної вихованості та взаємодії з батьками, а тому частково готові до співпраці (40 %). Найменший відсоток (15 %) становлять вихователі, які повністю не готові до ефективної взаємодії й неадекватно здійснюють моральне виховання.

У порівнянні із педагогами батьки мають нижчий рівень сформованості педагогічної культури й налаштованості до спільної взаємодії у моральному

вихованні. Зокрема високу міру залучення до педагогічного процесу й налаштованості на плідну співпрацю мають 25% батьків, середній рівень виконання своїх обов'язків і налаштованість на ефективну співпрацю мають 35% батьків. Найбільший відсоток батьків (40%) відносяться до низького рівня педагогічної культури й налаштованості на співпрацю з іншими учасниками морального виховання, для них характерно перекладання відповідальності на когось іншого (вихователів) за результати морального виховання дитини.

Таким чином, виявлено, що педагоги, у порівнянні з батьками, дітей старшого дошкільного віку, значно краще обізнані з проблемою морального виховання, особливостями формування моральної вихованості у дошкільному дитинстві, завданнями, методами та формами роботи, сприятливими для ефективного засвоєння дітьми моральних норм, правил доброзичливої взаємодії з дорослими та однолітками, соціально прийнятними стандартами поведінки.

Висновки до розділу 2

За результатами практичного вивчення було з'ясовано міру сформованості моральної культури дітей старшого дошкільного віку. Можемо вказати, що у дітей наявні знання про працю, про моральні норми, про норми поведінки, однак відношення до цих знань є часто нейтральним. Крім того у значної кількості дітей відсутні можливості для практичного вправлення, у них немає досвіду використання цих знань. Більшість дітей розуміє зміст і значення моральних категорій, але стійких мотивів їх дотримуватися у власній поведінці немає.

Критеріями моральної вихованості у нашому дослідженні були: *когнітивний* (знання моральних і соціальних норм, знання про працю дорослих, що супроводжується позитивним ставленням до них) *мотиваційний* (усвідомлення норм та правил поведінки в колективі, бажання прийти на допомогу); *практична поведінка* (вміння спілкуватися з однолітками, виконання вказівок дорослих, допомога дітям, дорослим, знаходить вихід з різних проблемних ситуаціях).

Нами було встановлено, що працелюбність і моральна вихованість мають приблизно однакові тенденції формування, про що свідчать отримані рівні сформованості. Так, працелюбність має такі особливості сформованості: дітей із високим рівнем працьовитості 17%, із середнім рівнем – 31%, із низьким рівнем – 52%. Міра моральної вихованості старших дошкільників нами була констатована: старших дошкільників із високим рівнем 25%, дітей із середнім рівнем сформованості 34%, дошкільників із низьким рівнем 41%. Так, за обома властивостями особистості більшість дітей мають низький рівень, дещо більше старших дошкільників характеризуються середнім рівнем сформованості якостей, а найменша кількість дітей мають низький рівень сформованості досліджуваних рис особистості. Все це може бути наслідком неправильної взаємодії між учасниками освітньо-виховного процесу: між батьками й вихователями відсутня розумна взаємодія.

Вивчаючи обізнаність батьків та їх залучення до морального виховання виявлено, що педагоги у порівнянні з батьками дітей старшого дошкільного віку, значно краще обізнані із теоретичними та практичними аспектами проблеми морального виховання, особливостями формування моральної вихованості у дошкільному дитинстві, завданнями, методами та формами роботи, сприятливими для ефективного засвоєння дітьми моральних норм, правил доброзичливої взаємодії з дорослими та однолітками, соціально прийнятними стандартами поведінки. Так, 45 % вихователів характеризуються високою мірою здійснення морального виховання та налаштовані на взаємодію із родинами, до середнього рівня належать вихователі, які не завжди дотримуються вимог до моральної вихованості та взаємодії з батьками, а тому частково готові до співпраці (40 %). Найменший відсоток (15 %) становлять вихователі, які повністю не готові до ефективної взаємодії й неадекватно виконують свої функції. Хоча до співпраці виявили готовність більшість вихователів ЗДО, серед форм взаємодії не має сучасних активних, щоб дати поштовх налагодженню співпраці.

Водночас, значна кількість батьків не має досвіду взаємодії із дошкільним навчальним закладом, а тому про плідну співпрацю між ЗДО і сім'єю говорити не можна. Високу міру педагогічної культури та налаштованість на плідну співпрацю мають 25% батьків, середній рівень виконання своїх обов'язків і налаштованість на ефективну співпрацю мають 35% батьків, а найбільший відсоток батьків (40%) характеризуються низьким рівнем педагогічної культури й налаштованості на співпрацю з іншими учасниками морального виховання.

РОЗДІЛ 3.

СИСТЕМА РОБОТИ ПО ОПТИМІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ЗДО І РОДИНИ У МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Обґрунтування принципів і педагогічних умов ефективної взаємодії ЗДО і родини у вихованні моральної культури дітей 5 -6 років.

Мета формувальної частини педагогічного експерименту полягала в обґрунтуванні та експериментальній перевірці принципів і педагогічних умов організації ефективної взаємодії ЗДО і родини у моральному вихованні старших дошкільників, що обумовило реалізацію таких завдань:

1. Обґрунтувати принципи та педагогічні умови ефективної організації взаємодії між ЗДО і родиною у моральному вихованні дітей старшого дошкільного віку.

2. Створити систему роботи ефективної взаємодії ЗДО і родини у моральному вихованні старших дошкільників.

3. Реалізувати основні положення системи роботи з ефективної взаємодії ЗДО і родини у морального вихованні старших дошкільників

4. Експериментально перевірити ефективність створеної методики взаємодії ЗДО у моральному вихованні дітей старшого дошкільного віку.

Окреслені дослідницькі завдання передбачали таку логіку проведення: обґрунтування принципів і педагогічних умов організації взаємодії між ЗДО і родиною у моральному вихованні дітей старшого дошкільного віку та створення системи роботи з морального розвитку дошкільників; реалізація на практиці системи роботи з ефективної взаємодії між ЗДО і сім'єю у моральному вихованні; з'ясування ефективності здійсненої роботи у порівнянні з результатами констатувального експерименту.

Будь-яка система педагогічної роботи ґрунтується на певних принципах, дотримання яких і визначатиме її ефективність та мету. Зокрема *мета* полягає у досягненні ефективної взаємодії між ЗДО і сім'єю у процесі морального виховання у старших дошкільників працелюбності й моральної вихованості. Моральна вихованість дитини старшого дошкільного віку формується під впливом багатьох факторів, які діють на неї у певних умовах. Відповідно, одним із принципів ефективної взаємодії між ЗДО і родиною буде принцип багатфакторності, що враховуватиме комплексний цілеспрямований вплив на суб'єкта, враховуватиме його зустрічну активність у виховному процесі. Так, на особистість діють засоби морального виховання, трудового й естетичного, сім'я, умови ЗДО тощо. На нашу думку, наголошували на цьому принципі С. Русова, Є. Тихеева, А. Макаренко, Я. Неверович, В. Сухомлинський, В. Логінова та ін.

Моральне становлення особистості це результат дії багатьох факторів, які нерідко можуть нівелювати один одного. Щоб цього не сталося і потрібно моделювати дію цих усіх факторів, які мають діяти комплексно. Наступний принцип педагогічної моделі – системність, який підкреслює наполегливу цілеспрямовану діяльність і взаємодію між двома соціальними системами. Це мають бути систематичні впливи, які періодично (системно) повторюються і тим підсилюють ефективність роботи. На цьому принципі акцентували увагу П. Блонський, Д. Ельконін, Л. Божович, Ю. Бабанський, Ю. Орлов та ін.

Будь-яка система передбачає взаємодію між суб'єктами, які мають власні думки, певні особистісні якості, інтереси, характер, однак всі вони мають відчувати психологічний комфорт, повагу один до одного, має бути морально-психологічний мікроклімат позитивний. На цій обставині наголошують В. Кан-Калік, А. Маркова, Н. Кузьміна, О. Реан та ін. Дуже близьким до цього принципу є принцип толерантного ставлення до особистості, яка має як і недоліки, так і позитиви, до яких в іншій людини має бути виважене, толерантне ставлення і повага як до унікальної особистості.

Взявши за основу ці принципи, було визначено основні педагогічні умови ефективної взаємодії між ЗДО і сім'єю у моральному вихованні старших дошкільників: *зміна форм допомоги дорослих під час самостійних моральних дій дитини 5-6 років; зведення самостійності дошкільників з допомогою педагогічної оцінки дорослих до найвищих цінностей; ознайомлення дітей з працею дорослих; використання в процесі морального становлення дитини театралізованих ігор; ознайомлення дітей із моральними категоріями через українські народні казки.*

Перша умова - *зміна форм допомоги дорослих під час самостійних моральних дій дитини 5-6 років* пов'язана з особистісно орієнтованим підходом.

У роботах учених (О. Андрейчик, Н. Гавриш, О. Кононко, Г. Сартан) відзначено вплив позицій дорослих на розвиток моральної культури малюків. Науковцями було з'ясовано, що прояви з боку старших надмірної вимогливості, непоступливості та постійного контролю з їх сторони сприяють появі невпевнених дій, недовіри, замкненості. Надмірна опіка чи відсутність твердості й контролю призводять до залежної поведінки, втрати ініціативності, контролю за своїми діями, появою невміння стримувати себе з боку дитини. Оптимальними є такі стосунки, коли з боку дорослих малюк відчуває розумну міру контролю й доброзичливу підтримку, позитивне підкріплення виявів самостійних моральних дій [1; 11; 25; 48].

На важливість правильного впливу дорослих вказував О. Савенков. На його думку, самостійні прояви моральної поведінки відображають здатність малюків прагнення автономному режимі здійснювати аналіз дій і вчинків дорослих, оцінювати їх, приймати відповідні рішення; взяття на себе відповідальності за власні поведінкові дії та їх наслідки; набуття внутрішньої впевненості щодо можливості й адекватності такого поводження. Автор також наголошує, що негативні чинники щодо самостійної моральної поведінки є стратегія авторитарного контролю з боку старших, вимога до дітей щодо дотримання жорстких правил і дисципліни. Водночас, на думку автора, ліберальність по відношенню до моральних дій і вчинків малюка сприяє

затримці у розвиткові власних механізмів регуляції своєї поведінки та дій контролю, свободі у прийнятті рішень [43].

На думку Т. Піроженко, завданням педагогів та психологів, які працюють із цими дітьми, має стати пошук розвивальної моделі виховання, спрямованої на можливість вияву здібностей дитини, творчого вибору видів діяльності та якісних змін самої діяльності (комунікативної, пізнавальної, художньої тощо) від відтворювального до творчого рівнів [35].

У дослідженні В. Кузьменко підкреслюється значення підтримки педагогом проявів самостійної моральної поведінки у дошкільному віці й відзначається її вагома значущість щодо невпевненості у діях морального плану з боку малюків 5 -6 років. Авторка вказала на необхідність створення вихователем умов для самореалізації таких дітей, забезпечення їм визнання й підтримки у групі [27].

Реальні можливості для підтримки виявів самостійності забезпечують такі форми допомоги: з прямої – на опосередковану, з підказки – на висловлення довіри, з показу способу дій – на навідні запитання, нагадування знайомого, використання асоціативних зв'язків та послідовного наближення труднощів.

Друга педагогічна умова передбачала зведення самостійності дошкільників з допомогою педагогічної оцінки дорослих до найвищих цінностей.

Поняття «цінності» С.Єрмакова характеризує як усвідомлені смислові утворення особистості [20]. Психолого-педагогічного змісту поняттю «цінність» надає Т.Бутківська, зазначаючи, що цінності особистості перебувають у прямій залежності від потреб суспільства. Звідси правомірно вважати, що суб'єкт сам виступає, як цінність, а самі цінності є складовими елементами структури свідомості особистості [9].

Діяльність дорослого повинна спрямовуватися на формування у дошкільників ціннісних орієнтирів.

Наприклад, О.Пісарєва акцентує увагу на тому, що категорія «ціннісні орієнтири особистості» містить у собі три компоненти: пізнавальний

(усвідомлення фактів дійсності в їхній значимості для себе та інших людей), емоційний (переживання цінності предмета, явища, якості, факту, іншої людини), мотиваційний (готовність поводитися відповідно до прийнятої (усвідомлюваної) цінності в ситуації вибору) [36].

Отже, реалізація третьої педагогічної умови сприятиме формуванню самостійної моральної поведінки як цінної риси, яка полягає у прагненні дітей проявляти моральну культуру.

Моральна культура на рівні поведінки найбільш краще проявляється у працелюбності, яка є важливою моральною якістю особистості малюка й виникає як наслідок процесу трудової підготовки до дорослого життя. Водночас названа риса сприяє формуванню інших якостей дитини: наполегливості, відповідальності, цілеспрямованості та ін. *Ознайомлення дітей з працею дорослих* – наступна педагогічна умова – один із напрямів трудового виховання, де є значні можливості взаємодії між ЗДО і сім'єю.

Уявлення про трудову діяльність старших мають включати в себе такі категорії [16] як транспорт, промисловість, сільське господарство, будівництво, сферу обслуговування. Професія будь-якої галузі має усвідомлюватися малюками на основі таких знань: суспільне значення, мета і зміст праці, інструменти, матеріали, трудові дії, результат праці та його своєрідність. Ці відомості мають поєднуватися із інформацією про моральну користь праці власне для людини, про значення праці для всіх, а також позитивним ставленням до праці. Як бачимо, тут присутні важливі елементи свідомості, які є основою для практичного втілення знань у діяльності (грі, праці): знання й емоційне ставлення до них. До переліку професій з якими мають знайомити дітей старшого дошкільного віку пропонувалися: хлібороб, пекар, будівельники, працівник ательє з пошиття одягу, медпрацівники, працівники пошти, дитячого садка, а також письменник, художник, музикант. На нашу думку, зміст професій має постійно переглядатися, оскільки це зумовлюється кількома причинами: а) виникненням нових професій та осучаснення існуючих; б) значно більшими можливостями сучасних дітей щодо одержання інформації

про нові професії, які поєднуються з пізнавальним інтересом малюків до невідомого. Основою знайомства з професіями малюків 5 -7 років має стати їх зрозумілість, моральні аспекти праці, стосунки між учасниками [67].

У своєму дослідженні М. Машовець [54] наголошувала на важливості знань про моральний аспект праці, які визначають трудову вихованість дитини дошкільника та її рівні. Зокрема важливими є відомості про трудову діяльність старших різного фаху, інформація про соціальні значущі мотиви, відомості про необхідність відповідальності у трудових діях, у дорученнях, про характер взаємовідносин між учасниками трудових актів, знання про взаємодопомогу, трудові уміння та навички у її звичних видах, критерії якості праці та бережливе відношення до результатів, знання про моральні якості, зокрема працьовитість, старанність і сумлінність.

І. С. Дьоміна [31], вказує на такі компоненти працелюбності дитини-дошкільника: вміння і звичка виконувати певну роботу (практичний); здатність переборювати труднощі, які зустрічаються на шляху до мети (вольовий); готовність до виконання посильних завдань або доручень дорослих, вміння самостійно собі знаходити роботу, отримуючи задоволення від трудових зусиль, відчувати захопленість посильною працею (етичний). Отже, працьовитість передбачає наявність у дитини певної суми уявлень, повагу, усвідомлення її значущості, радіти її здобуткам.

Отже, ознайомлення малюків з загальновідомими й значущими професіями сприяє формуванню моральної культури практичного спрямування

Використання під час морального становлення малюків театралізованих ігор є наступним положенням, що сприяє вихованню культури морального спрямування дошкільників. Л. Артемовою, Р. Жуковською, Г. Кошелевою, Л. Стрелковою та ін. наголошується на тому, що найкращий вплив на моральну вихованість чинять спільні театралізовані дійства у яких приймають участь і вихователі і батьки. Це і виготовлення атрибутів, це і підготовка вистави для батьків дітьми, це постановка й театралізація спільно з батьками. Це своєрідна емоційна підтримка дорослим нових починань дитини, оскільки близький

дорослий для неї – джерело інформації про навколишню дійсність, зразок для наслідування.

О. Гаспарова, Д. Менджерицька відмічають, що режисерські ігри дітей виникають раніше, ніж рольові. У старших дошкільників індивідуальні ігри режисерського типу продовжують збагачуватися завдяки накопиченню ігрового досвіду дитиною. Водночас розвивається вміння відображати у грі стосунки між людьми, способи поведінки в різних ситуаціях, уявлення про які діти отримують під час спілкування із дорослими, з прочитаних книжок, казок, побачених фільмів. Сюжети, які виникають в таких іграх, відрізняються складністю, динамічністю, а в гру включаються декілька дійових осіб, в ролі яких виступають іграшки. Розвиток фантазії, високий рівень узагальненості мислення, вміння дитини діяти в уявній ситуації дозволяють надавати іграшці роль незалежно від втіленого в ній образу. Так, у грі старшого дошкільника велика іграшка (собака), може бути ведмедем, а маленька подібна іграшка – зайчиком; шматок сірої тканини – може замінити вовка і т. д. Водночас поряд із готовими іграшками діти можуть використовувати предмети-замінники у виготовленні яких допоможуть батьки: вводять їх не лише замість неживих предметів, але й замість персонажу гри, на роль котрого немає відповідної подібної іграшки (ляльки, бегемота тощо). Нерідко старші дошкільники використовують і уявні предмети [21].

Імпровізація, як окремий вид ігор-драматизацій передбачає розігрування сюжету без попередньої підготовки [7].

О. Лапутіна, Д. Менджерицька зазначає, що у грі-драматизації яскраво виявляється дитяча творчість та естетичні смаки. Сюжет та ігрові дії тут можуть бути визначені самим змістом твору, але способи реалізації ролей потрібно створювати і втілювати у певних рухах, жестах, міміці, інтонації. Творчість дітей у таких іграх спрямована на створення ігрової ситуації, на більш емоційне втілення взятої на себе ролі. Щоб діти мали змогу передати відповідний образ у них потрібно розвивати уяву, вчити ставити себе на місце героїв твору, переживати їх почуття [21].

Драматичний конфлікт, становлення характерів, гострота ситуацій, емоційна насиченість, короткі, виразні діалоги, простота й образність мови в гри-драматизації – все це створює ситуацію для особистісного зростання, розвитку творчості, естетичного потенціалу дітей. Водночас, окремі автори відмічають, що такі ігри є більш складними для старших дошкільників, ніж наслідування подій із життя людей у рольових чи режисерських іграх. Адже тут потрібно зрозуміти та відчувати образи героїв, їх поведінку, вивчити і запам'ятати текст твору. Крім того у старших дошкільників гра-драматизація стає спектаклем, де вони грають для інших, виявляючи при цьому естетичні смаки, творчість у передачі образу, що програється [74].

Отже, значну роль у моральному вихованні дошкільників відіграють театралізовані ігри, які поєднують у собі багатофакторність і комплексність впливу на всі сфери особистості. Такі ігри сприяють моральному, трудовому, естетичному вихованню й надають змогу залучити батьків до таких театралізованих дійств. Дорослий у таких іграх допоможе здійснити розігрування в особах літературного твору і відтворення за допомогою виразних засобів (інтонації, міміки, жестів, пози) конкретних образів; допоможе у виготовленні декорацій, атрибутів для такої діяльності разом із дитиною старшого дошкільного віку. Залучення батьків до освітнього процесу в ЗДО варто розпочати з спільної діяльності у театралізованих дійствах з дітьми.

Ознайомлення дітей із моральними категоріями через українські народні казки є ще однією умовою організації ефективної взаємодії між ЗДО і родиною у плані зростання малюків з високим рівнем моральної культури. Співпраця вихователів з батьками у формуванні морально-етичних цінностей у дітей старшого дошкільного віку засобами народознавства сприяє залученню дітей до морально-етичних цінностей українського народу, гармонізації стосунків у сім'ї, створенню сприятливих педагогічних умов виховання у сім'ї та дошкільного закладу.

Аналіз казок, зроблений батьками разом із дитиною після її прочитання чи розповідання, збуджує дітей до формулювання оціночних суджень. Це важливо для

розуміння ними моральних категорій. Педагогічна значущість української народної казки лежить на поверхні. Казка дає дитині уявлення про світ на інтелектуальному і підсвідомому рівнях, відкриваючи їй нові горизонти, як в навколишній дійсності, так і у внутрішньому космосі. Вимоги до наявної бази у казках посилені для дитини.

Взаємодія між ЗДО і сім'єю полягає в узгодженості виховних впливів, коли розпочата вихователем тема в умовах ЗДО набуває свого подальшого розвитку у родині, де пояснять найкраще, реалізуючи індивідуальний підхід. Вихователь у індивідуальній бесіді підкаже, які казки варто читати разом з дитиною, про що після них говорити. Діти ще не вміють читати, але вони залюбки слухатимуть. Прочитані казки можна інсценувати, розіграти в особах тощо. В цілому ця педагогічна умова сприятиме взаємодії між сім'єю й ЗДО.

Реалізація означених педагогічних умов сприятиме ефективній взаємодії ЗДО і сім'ї в моральному вихованні дошкільника. Очікуваний результат – досягнення ефективної співпраці між усіма учасниками освітньо-виховного процесу – набуті знання морального змісту, позитивно-емоційне ставлення до них дітей, формування моральних норм і категорій, розвиток моральної вихованості дитини старшого дошкільного віку. Реалізуються означені педагогічні умови через напрями – форми взаємодії, ігрову діяльність, трудову діяльність. Програмовий зміст і методика у наступному параграфі.

Модель виховання моральної культури дітей старшого дошкільного віку у взаємодії ЗДО та родин вихованців

3.2.Методика формувального експерименту

Система роботи з організації ефективної взаємодії ЗДО і сім'ї включала в себе такі напрями роботи: читання творів художньої літератури дітям старшого дошкільного віку, театралізація казок, ознайомлення дошкільників із працею дорослих.

Система роботи з морального виховання зі старшими дошкільниками

Напрями роботи з морального виховання

- особливості методики роботи з українською народною казкою: читання, обговорення, театралізація казки дітьми, підсумкова морально-етична бесіда;
 - взаємодія із родинами вихованців щодо читання дітям казок певної тематики й особливостей їх обговорення;
 - методика ознайомлення дітей із професіями включала наступні етапи: інформаційний, діяльнісний, підсумковий;
 - у процесі ознайомлення з професіями дорослих батьки залучалися до одного із трьох етапів методики;
 - формування працелюбності, доброзичливості, загальної вихованості особистості старшого дошкільника.

Таблиця 3.1.

Поєднання української народної казки з театралізацією

Система роботи з українською народною казкою		
Робота з дітьми старшого дошкільного віку	Робота з батьками	Робота з вихователями
<ul style="list-style-type: none"> • проведення занять з художньої літератури по ознайомленню з 	<ul style="list-style-type: none"> • лекція «Правила використання української народної казки у родині з метою 	<ul style="list-style-type: none"> • основні напрями програми з морального виховання з старшими дошкільниками

<p>українською народною казкою у які включено морально-етичні бесіди з дітьми;</p> <ul style="list-style-type: none"> • обговорення змісту прочитаного твору з батьками вдома та виконання спільної ілюстрації; 	<p>морального виховання»</p> <ul style="list-style-type: none"> • лекція «Соціально-побутові казки у моральному вихованні старших дошкільників» • виконання спільно з дитиною ілюстрацій до казок 	<p>засобами української народної казки;</p> <ul style="list-style-type: none"> • консультації з вихователями щодо обговорення змісту програми та її реалізації на практиці
<ul style="list-style-type: none"> • театралізація фольклорних творів спільно з дітьми 	<ul style="list-style-type: none"> • консультація «Програмовий зміст українських народних казок для дітей» 	<ul style="list-style-type: none"> • лекція «Правила роботи з українською народною казкою в ЗДО з морального виховання»

Методика ознайомлення з професіями дорослих передбачала ознайомлення дітей із професіями вихователя, столяра, продавця квіткової крамниці, гончар. У процесі ознайомлення із цими професіями передбачалася взаємодія із сім'ями у таких формах: розповідь батьків про професію, створення стенду світ професій, зустріч із народним умільцем (гончар), організація виставок, свята професій, родинного свята.

Окреслені дослідницькі завдання передбачали таку логіку проведення: робота із вихователем по ознайомленню з оновленою системою використання українських народних казок у роботі зі старшими дошкільниками; реалізація вихователем у практичній діяльності створеної системи народних казок з дітьми; з'ясування ефективності здійсненої роботи у порівнянні з результатами констатувального експерименту. Організація проведення формувального експерименту передбачала створення вибірки досліджуваних із дітей старшого дошкільного віку, зокрема емпіричної (ЕГ) та контрольної (КГ) груп. Так, ЕГ –

старша група «Капітошка», яка розташована в ЗДО «Сонечко» м. Прилуки Чернігівської обл.

В основі театралізації казок – виважений підхід вихователя до ігрового задуму, теми, ліній розвитку сюжету, атрибутики, педагогічного керівництва театралізованими іграми, підсумкової бесіди. Реалізація театралізованих ігор відбувалася зі старшими дошкільниками упродовж першого семестру; взаємодія із родинами вихованців полягала у додатковому читанні дітям казок вдома певної тематики з подальшим їх обговоренням; чітким формулюванням виховного аспекту мети – формування доброзичливості, працелюбності та загальної вихованості особистості старшого дошкільника.

Організаційним моментом реалізації програми морального виховання особистості старшого дошкільника було проведення бесіди із вихователем експериментальної групи з теми «Педагогічні умови морального виховання старшого дошкільника». Її мета полягала у: а) встановленні контакту; б) зацікавленні проблемою формування моральних якостей старшого дошкільника засобами української народної казки, шляхом ознайомлення із працею дорослих, через театралізацію казок в) особливості методики роботи з казкою (читання, обговорення, театралізація казки, підсумкова бесіда); співпраця з родинами вихованців у моральному вихованні (визначений перелік казок, особливості читання казок у сім'ї). Питання, які обговорювалися: виховання доброзичливості, працелюбності; педагогічні умови ефективної організації та проведення ознайомлення з народною казкою у старшій групі ЗДО. Потім основною формою нашої співпраці із вихователем були: а) індивідуальні консультації; б) пошук наукової та методичної літератури з проблематики використання української народної казки. Робота здійснювалася упродовж навчального року.

Програма «Моральне виховання дітей старшого дошкільного віку»

Програма формування у старших дошкільників моральних якостей особистості складалася із кількох напрямів: проведення занять з художньої літератури по ознайомленню з українською народною казкою у які включено

морально-етичні бесіди з дітьми; розв'язування зі старшими дошкільниками ситуацій морального змісту з їх подальшим аналізом; театралізація фольклорних творів спільно з дітьми; складання переліку казок та їх обговорення в родинних вихованців; ознайомлення з професіями дорослих (згідно із планом вихователя) у максимальній взаємодії з родинними вихованців, використовуючи різні форми взаємодії ЗДО із сім'ями: вернісаж професій, розповідь дітям про професію, створення стенду світ професій, зустріч із народним умільцем (гончар), організація виставок спільних робіт, свята професій, родинного свята.

Було організовано роботу з казками «Лисичка і вовк», «Язиката Хвеська», «Пан коцький», «Названий батько» та ін. Всього було організовано 10 таких занять, які знаходяться у додатках.

Наступний напрям роботи – розв'язування зі старшими дошкільниками ситуацій морального змісту з їх подальшим аналізом.

Наступний напрям роботи – це театралізація прочитаних казок. Програмою передбачено проведення однієї гри раз на два-три місяці. Ігри, які представлено у табл. 3.2 передбачають певний сюжет, ролі й керівництво вихователя. До підготовки ігор залучалися діти та їх батьки: приймали активну участь у підготовці декорацій, атрибутів. Передбачалося проведення програмованих ігор на сцені для дітей молодших груп.

Таблиця 3.3.

Організація та проведення театралізованих ігор з дітьми старшої групи

Напрямки організації та проведення гри	Пан Коцький	Ледащиця	Мудра дівчина
Ігровий задум	Інсценувати казку	Інсценувати казку	Інсценувати казку
Сюжет	Як звірі обід готували	Як у новій родині сідали за стіл обідати	Як дівчина розмовляла з батьком і паном
Ролі	Вовк, Ведмідь, Кабан, Заєць	Ледащиця, її чоловік, брати та їх жінки, батько й мати чоловіка	Марійка, батько, пан
Ігрові дії	Виконавські дії з жестами, мімікою	Виконавські дії з жестами, мімікою,	Виконавські дії з інтонацією,

		інтонацією	імпровізація
Іграшки / замінники	Костюми, декорації	Костюми, декорації, іграшки	Костюми, декорації, іграшки
Місце та мета гри	Музичний зал, сцена; виховувати гуманні почуття	сцена; виховувати гуманні почуття, імпровізацію	Сцена; виховувати гуманні почуття
Попередня робота	Читання казок, підготовка декорацій	Читання казок, підготовка декорацій, підбір музики	Читання казок, підготовка декорацій, підбір музики, пісень
Знання дітей	Сюжету казки, характерів героїв, засобів інсценівки	Сюжету казки, характерів героїв, засобів інсценівки	Сюжету казки, характерів героїв, засобів інсценівки
Методи керівництва	Безпосередні, опосередковані: поради, вказівки	опосередковані: поради, вказівки.	опосередковані: поради, вказівки.

Наступний елемент програми – консультація батьків щодо особливостей ознайомлення дітей із українськими народними казками в сім'ях. Для цього з дорослими обговорюються умови роботи з народними творами: Алгоритм ознайомлення з твором: читати малюкам твір потрібно декілька разів, виходячи з її бажання, у деяких випадках краще її розповісти; застосовуйте чарівні події для формування моральної культури у малюків – знань, практичних навичок дій; варто пам'ятати особливості чарівного підтексту подій, відображених у творі – для дорослих знищення безморального героя є посяганням на його права, а для дітей – переконання у знищенні зла; не варто пояснювати малюкові закладеного підтексту у зміст художнього твору. Він має сам усвідомити його значення через несвідомі механізми сприймання. Також не варто імпровізувати твір, залучаючи інші образи, змінюючи сюжет, не потрібно заплутувати дитину, оскільки вона його не зрозуміє.

Наступним кроком роботи з родинами стало обговорення переліку соціально-побутових казок для читання вдома разом із дітьми. До цього переліку ввійшли наступні казки: «Про липку і зажерливу бабу», «Пани, Хома і гуска», «Дідова дочка й бабина дочка», «Лінива дівчина», «Калиточка», «Козак Мамарига», «Наймит і пан», «Про бідного парубка і Марка багатого», «Мороз Іванович».

Таким чином, у програмі, яка спрямована на моральне виховання

старших дошкільників було використано методику роботи з українською народною казкою (проведення занять з художньої літератури по ознайомленню з українською народною казкою у які включено морально-етичні бесіди з дітьми); ознайомлення дітей із професіями дорослих у тісній співпраці з родинами; розв'язування зі старшими дошкільниками ситуацій морального змісту з їх подальшим аналізом; театралізація фольклорних творів спільно з дітьми; складання переліку казок та їх обговорення в родинних вихованців.

3.3. Визначення ефективності системи роботи по оптимізації взаємодії ЗДО і родини у вихованні моральної культури дітей 5 -7 років. Після проведення формувальної частини експерименту нами було проведено порівняльний аналіз змін у сформованості моральної культури особистості старших дошкільників: працелюбності й моральній вихованості. На контрольному етапі експерименту брало участь 30 дошкільників: 15 з них належало до контрольної групи та 15 до експериментальної групи вибірки. Розглянемо для початку динаміку працелюбності старших дошкільників на початку і в кінці педагогічного впливу. Результати представлено у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Особливості динаміки працелюбності старших дошкільників у експерименті

Показники та рівні ЕГ і КГ вибірки	Показники працелюбності до експериментального впливу			Показники працелюбності після експериментального впливу		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експ. група	17	31	52	24	45	31

Контр. група	16	32	52	16	36	48
--------------	----	----	----	----	----	----

Таблиця 3.1 містить у собі три основні колонки: показники та рівні ЕГ та КГ, показники працелюбності за рівнями (високий, середній, низький) до початку проведення формувального експерименту і після проведення формувального впливу. Показники моральної якості особистості представлені у відсотках. Порівнюючи показники до і після виховних впливів у експериментальній групі, бачимо, що вони зазнали змін: у 24 % дітей працелюбність характеризується як високий рівень (до експериментального впливу такі показники мали 17 % дошкільників); також збільшилася кількість старших дошкільників із показниками середнього рівня сформованості працелюбності 45%, а до початку експерименту цей показник становив 31% (різниця складає 14%); стало менше дітей у яких працелюбність була на низькому рівні сформованості (31 %стало, а було 52%). Як бачимо, після експерименту відбулося збільшення кількості дітей з показниками високого і середнього рівнів працелюбності 21 %, і, відповідно, зменшилася кількість дітей із низьким словниковим запасом на 21%. Позитивні зрушення біля 21%.

Розглянемо показники КГ, як бачимо, і вони зазнали змін. Проте вони, на нашу думку, не є суттєвими: зміни стосуються лише показників середнього, які збільшилися на 4 %, і низького, зменшилися на 4 %, рівнів (позитивна динаміка 4%). У порівнянні із показниками ЕГ така динаміка показників не є суттєвою. Отже, можемо зробити висновок, що у ЕГ при дотриманні педагогічних умов організації взаємодії ЗДО із родиною спостерігаються суттєві зрушення у формуванні працелюбності дітей старшого дошкільного віку.

Проаналізуємо тепер показники, які вказують на особливості формування моральної вихованості старших дошкільників, які представлено у таблиці 3.2.

Таблиця містить у собі три основні колонки: показники та рівні ЕГ і КГ вибірки дошкільників, показники моральної вихованості за рівнями (дуже високий, високий, середній, низький) до і після формувального експерименту, Показники представлені у відсотках.

Таблиця 3.2

Особливості динаміки моральної вихованості старших дошкільників у експерименті (у відсотках)

Показники та рівні ЕГ і КГ вибірки	Показники моральної вихованості до експериментального впливу			Показники моральної вихованості після експериментального впливу		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експ. група	25	34	41	33	42	25
Контр. група	25	34	41	24	36	40

Як бачимо із табл. 3.2. існує позитивна динаміка показників моральної вихованості старших дошкільників після експерименту. Зокрема, збільшилася кількість досліджуваних із високими показниками моральності, відсоток таких дітей 33%, до експерименту дошкільників із таким показниками було 25%. Також позитивна динаміка спостерігається і у показниках середнього рівня розвитку моральної вихованості: відсоток старших дошкільників із середнім рівнем цієї якості становить 42 %, що на 8% більше, ніж до експериментального впливу. Натомість відсоток дітей із низьким рівнем моральної вихованості знизився і становить 25 %.

Розглянемо тепер показники контрольної групи (КГ) вибірки. Як бачимо, зазнали змін показники всіх трьох рівнів моральної вихованості старших дошкільників: зменшення на 1 % дітей із високою мірою моральності, збільшення дошкільників із середнім рівнем вихованості, зменшилося дітей із низьким рівнем сформованості властивості. В цілому позитивна динаміка у КГ становить +1 %. Натомість динаміка показників у ЕГ (+16) вказує, що в процесі взаємодії дошкільної установи та сім'ї відбулося більш інтенсивне зростання моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку. Розглянемо тепер динаміку, яка відбулася у вибірках педагогів і батьків після експериментального впливу.

Таблиця 3.3

Динаміка педагогічної культури і готовності до взаємодії дорослих (у %)

Показники та рівні ЕГ і КГ вибірки дорослих	Міра педагогічної культури та готовність до співпраці до експериментального впливу			Міра педагогічної культури та готовність до співпраці після експериментального впливу		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експ. група (вихователі)	45	40	15	50	43	7
Контр. група (вихователі)	45	40	15	45	43	12
Експ. група (батьки)	25	35	40	30	45	25
Контр. група (батьки)	25	35	40	25	39	36

Як бачимо із таблиці 3.3 показники педагогічної культури й готовності до взаємодії у моральному вихованні дітей старшого дошкільного віку у батьків і вихователів зазнали змін. Зокрема у ЕГ (вихователів) збільшився відсоток педагогів, які належать до групи з високою мірою педагогічної культури й готовністю до взаємодії на 5% і також збільшився відсоток вихователів, які відносяться до групи із середнім рівнем педагогічної культури й готовністю до взаємодії на 3%. Позитивна динаміка складає +8%. У КГ (вихователів) зміни є менш значними: збільшився відсоток педагогів із середнім рівнем педагогічної культури й готовності до взаємодії на 3%. Зміни є незначними.

У ЕГ (батьків) також помітні позитивні зміни: збільшився відсоток батьків із високим рівнем педагогічної культури й готовності до взаємодії на 5%, водночас помітно збільшився відсоток батьків із середньою мірою педагогічної культури й готовності до взаємодії на 10%. Відповідно, показник низького рівня педагогічної культури й готовності до взаємодії знизився на 15%. Позитивна динаміка складає +15%. Натомість у КГ (батьків) зміни не є такими суттєвими: на 4% збільшився показник групи батьків із середньою мірою педагогічної культури й готовністю до взаємодії, і, відповідно, показник

групи батьків із низьким рівнем педагогічної культури і готовністю до взаємодії зменшився на 4%. Отже, позитивна динаміка складає 4%.

Отже, у педагогічному експерименті спостерігаємо зростання показників моральної культури дітей 5 -7 років: працелюбності й моральної вихованості, а також зростання педагогічної культури й готовності до взаємодії у батьків і вихователів. Відповідно така динаміка у показниках стала можливою за дотримання таких педагогічних умов взаємодії між ЗДО і сім'єю:

- зміна форм допомоги дорослих під час самостійних моральних дій дитини 5-6 років;
- зведення самостійності дошкільників з допомогою педагогічної оцінки дорослих до найвищих цінностей;
- ознайомлення дітей з працею дорослих;
- використання в процесі морального становлення дитини театралізованих ігор;
- ознайомлення дітей із моральними категоріями через українські народні казки.

Зазначимо, що гіпотези нашого дослідження підтвердилися.

Висновки до розділу 3

В основу педагогічної системи морального виховання дітей старшого дошкільного віку покладено принципи (багатофакторності виховних впливів, системність, який підкреслює наполегливу цілеспрямовану діяльність і взаємодію між двома соціальними системами; принцип емоційної задоволеності та психологічного комфорту; принцип толерантного ставлення до особистості), які визначали її ефективність та мету.

Мета формувального експерименту полягала у досягненні ефективної взаємодії між ЗДО і сім'єю в процесі морального виховання у старших дошкільників працелюбності й моральної вихованості. На основі мети і принципів було визначено основні педагогічні умови ефективної взаємодії між ЗДО і сім'єю у вихованні моральної культури старших дошкільників: зміна форм допомоги дорослих під час самостійних моральних дій дитини 5-6 років; зведення самостійності дошкільників з допомогою педагогічної оцінки дорослих до найвищих цінностей; ознайомлення дітей з працею дорослих; використання в процесі морального становлення дитини театралізованих ігор; ознайомлення дітей із моральними категоріями через українські народні казки.

Після здійснення формувальної частини експерименту було виявлено позитивну динаміку показників моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку: збільшилася кількість досліджуваних для яких характерними є високі показниками моральності з 25% до 33%; збільшилася кількість старших дошкільників із середнім рівнем сформованості моральної вихованості з 35% до 42%, натомість кількість дітей із низьким рівнем моральної вихованості знизився і становить 25 %. Також відбулися зміни і в показниках працелюбності дітей старшого дошкільного віку: збільшилася кількість досліджуваних для яких характерними є високі показниками працелюбності з 17 % до 24%; збільшилася кількість старших дошкільників із середнім рівнем сформованості працелюбності з 31% до 45 %, натомість кількість дітей із низьким рівнем працелюбності знизилася і становить 31 %.

Також відмічаємо позитивну динаміку і в показниках педагогічної культури вихователів і батьків старших дошкільників. Так, у вихователів збільшився відсоток педагогів, які належать до групи з високою мірою педагогічної культури й готовністю до взаємодії на 5% і відсоток вихователів, які відносяться до групи із середнім рівнем педагогічної культури й готовністю до взаємодії на 3%. Позитивна динаміка складає +8%. У батьків також збільшився відсоток у групі з високим рівнем педагогічної культури та готовності до взаємодії на 5%, і помітно збільшився відсоток групи батьків із середньою мірою педагогічної культури й готовності до взаємодії на 10%, а показник низького рівня педагогічної культури й готовності до взаємодії знизився на 15%. Позитивна динаміка складає +15%.

Динаміка показників працелюбності й моральної вихованості старших дошкільників, а також педагогічної культури й готовності до взаємодії у процесі морального виховання старших дошкільників стало можливим за рахунок дотримання педагогічних умов, обґрунтованих у нашому дослідженні.

ВИСНОВКИ

Унаслідок проведеного дослідження на теоретичному й емпіричному рівнях, ми дійшли таких висновків:

За першим завданням було здійснено науковий аналіз проблеми морального становлення особистості. З'ясовано, що моральна культура розглядається у науці з двох позицій: як надбання соціуму, в цілому людства у процесі еволюції матеріальних і духовних цінностей, так і суб'єктивною ознакою, набутим досвідом у процесі онтогенезу окремою особистістю. Відмічається наявність кількох пластів цього утворення в особистісній організації індивіда: внутрішній, або духовний, рівень властивостей характеру, особистісних якостей, та рівень поведінки, діяльнісний. У першому аспекті до уваги науковців потрапляють елементи спрямованості: потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, переконання, знання, уявлення, ставлення до світу, людей, соціальних цінностей. Відмічається також і культура, досягнутий рівень розвиненості усіх цих явищ. У полі зору іншої складової моральної культури знаходяться якості особистості, де на перший план виступають риси гуманної людини, її чесноти: високий рівень морального розвитку та, насамперед, гуманістичні, альтруїстичні якості, такі як людяність, доброзичливість, духовність, емпатія, ерудованість, тактовність, чуйність, уявлення про призначення людини, її щастя, повноцінне буття, служіння людству та ін. Третьою складовою феномену є всі ці прояви у поведінці: мовленнєвий етикет, культура поведінки та мовлення, різноманітна діяльність, виявлення поваги до кожної особистості, дитини зокрема.

Моральна культура дітей 5 -7 років активно вивчається дослідниками на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Серед них І. Бех, Л. Калуська, Л. Лохвицька, О. Кононко, Т. Поніманська та ін. Цей феномен має дві складові: особистісний і поведінковий. У особистісному плані його основою є потреби, мотиви, морально – етичні цінності, гуманні почуття, духовність, моральність, а також риси характеру, зокрема доброчесність, повага до старших, чесність, доброта, толерантність, емпатія. На рівні поведінки

досліджуване явище має місце у висловлюваннях, ситуаціях морального вибору, відповідних діях і вчинках. Основу становлять гуманні почуття – людяність, доброчесність, які формуються на основі абсолютних людських цінностях, які створюють підґрунтя для духовності зростаючої особистості, яка у свою чергу є основою моральної вихованості малюків, ознакою якої є емоційні переживання. Моральна культура дітей 5 – 7 років розуміється у контексті нашого дослідження як особливе особистісне утворення, в основу якого закладено моральні знання і судження, емоції і почуття вищого соціального плану, моральні норми у якості спонук відповідної поведінки і виявляється у певних моральних рішеннях та відповідних діях і вчинках етичного спрямування. Описана властивість має певні рівні сформованості у конкретної дитини.

За другим завданням було здійснено аналіз стану розробленості питання взаємодії дошкільної установи та сім'ї. взаємодія дошкільного закладу та сім'ї є одним із головних чинників забезпечення ефективності процесу виховання моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку. Взаємодію ЗДО і сім'ї розуміють як таку організацію виховання, за якої педагоги і батьки постійно обмінюються досвідом виховання на основі розуміння потреб, можливостей й інтересів дитини. Багато дослідників відмічають, що поряд існують проблеми із недостатньою психологічною готовністю батьків (які вважають за особисту справу як своє ставлення до дитини, так і ставлення до навчального закладу) і недостатньою готовністю вихователів до здійснення ефективної взаємодії.

У сучасних дослідженнях здійснюється пошук найбільш оптимальної взаємодії між ЗДО і сім'єю, основа якої полягає у педагогічній культурі батьків, яка є показником загальної культури особистості, де відображено набутий і збережений людством досвід виховання дітей у сім'ї, де взаємодіють наукові знання та досвід народної педагогіки. Здійснення педагогами просвіти батьків сприятиме більш ефективному моральному становленню дошкільника й налагодженню позитивної взаємодії між ЗДО і сім'єю.

На сучасному етапі розвитку суспільства й дошкільної освіти склалися такі типи взаємодії між ЗДО і сім'ями вихованців, які не сприяють розвитку дитини, не задовольняють потреби сім'ї, принижують авторитет педагога і в цілому освіти. Вони не відповідають новим вимогам часу до характеру і якості відносин освітніх закладів і сім'ї і не можуть сприяти позитивним змінам у моральному розвитку дитини. Відповідно науковцями здійснюється пошук ефективної системи організації і методики спільної виховної діяльності, науково обґрунтованих форм їх взаємодії у виховному процесі.

За третім завданням було з'ясовано особливості працелюбності та моральної вихованості дітей дошкільного віку як основних складових моральної культури дітей 5 -7 років. Критеріями її у нашому дослідженні були: *когнітивний* (знання моральних і соціальних норм, знання про працю дорослих, що супроводжується позитивним ставленням), *мотиваційний* (усвідомлення норм та правил поведінки в колективі, бажання прийти на допомогу) і *практична поведінка* (вміння спілкуватися з однолітками, виконання вказівок дорослих, допомога дітям, дорослим, знаходить вихід з різних проблемних ситуаціях). Нами було встановлено, що працелюбність і моральна вихованість мають приблизно однакові тенденції формування, про що свідчать отримані рівні сформованості. Працелюбність має такі особливості сформованості: дітей із високим рівнем працьовитості 17%, із середнім рівнем – 31%, із низьким рівнем – 52%. Міра моральної вихованості старших дошкільників зафіксована така: старших дошкільників із високим рівнем 25%, дітей із середнім рівнем сформованості 34%, дошкільників із низьким рівнем 41%.

Відповідно за обома особистісними властивостями більшість дітей мають низький рівень, дещо більше старших дошкільників характеризуються середнім рівнем сформованості якостей, а найменше дітей мають низький рівень сформованості досліджуваних рис особистості, що може бути наслідком неправильної взаємодії між учасниками освітньо-виховного процесу, зокрема батьками й вихователями відсутня розумна взаємодія.

Можемо також зазначити, що у дітей наявні знання про працю, про моральні норми, про норми поведінки, однак відношення до цих знань є часто нейтральним. Крім того у значної кількості дітей відсутні можливості для їх перенесення у схожі ситуації, у них немає досвіду використання цих знань. Більшість дітей розуміє зміст і значення моральних категорій, але стійких мотивів їх дотримуватися у власній поведінці немає.

У процесі аналізу відповідей батьків старших дошкільників було виявлено, що переважна більшість з них недостатньо обізнані у сфері морального виховання, його цілях, змісті та показниках, за якими оцінюється його міра. Значна кількість батьків, мотивуючи це своєю зайнятістю, перекладають всю відповідальність за процес виховання своїх дітей на старших членів родини та на дошкільний навчальний заклад. Високу міру педагогічної культури та налаштованість на плідну співпрацю мають 25% батьків, середній рівень виконання своїх обов'язків і налаштованість на ефективну співпрацю мають 35% батьків, а найбільший відсоток батьків (40%) характеризуються низьким рівнем педагогічної культури й налаштованості на співпрацю з іншими учасниками морального виховання.

У порівнянні з батьками вихованців педагоги, краще обізнані з питанням морального виховання, шляхами формування моральної вихованості у дітей старшого дошкільного віку, завданнями та методами роботи, сприятливими для ефективного засвоєння дітьми моральних норм, правил доброзичливої взаємодії з дорослими та однолітками, соціально прийнятними стандартами поведінки. Зокрема 45% педагогів характеризуються високою мірою педагогічною культурою у моральному вихованні та налаштовані на взаємодію із родинами, 40 % вихователів належать до групи середнього рівня, які не завжди дотримуються вимог до моральної вихованості та взаємодії з батьками, а тому частково готові до співпраці. Група вихователів, які повністю не готові до ефективної взаємодії й неадекватно виконують свої функції становить 15 %.

За четвертим завданням було розроблено модель морального виховання дітей старшого дошкільного віку, підґрунтям якої є принципи

багатофакторності виховних впливів, системності виховання, що підкреслює наполегливу цілеспрямовану діяльність і взаємодію між двома соціальними системами; принцип емоційної задоволеності та психологічного комфорту; принцип толерантного ставлення до особистості. Педагогічними умовами ефективної взаємодії між ЗДО і сім'єю у моральному вихованні старших дошкільників було обґрунтовано: ознайомлення дітей з працею дорослих; використання в процесі морального становлення дитини театралізованих ігор; ознайомлення дітей із моральними категоріями через українські народні казки.

На контрольному етапі експерименту було виявлено позитивну динаміку працелюбності старших дошкільників: збільшилася кількість досліджуваних для яких характерні високі показники з 17 % до 24%; зросла кількість старших дошкільників із середнім рівнем сформованості працелюбності з 31% до 45 %, натомість кількість дітей із низьким рівнем знизилася і становить 31 %. Схожою є динаміка у показниках моральної вихованості старших дошкільників: збільшилася кількість досліджуваних для яких характерними є високі показниками моральності з 25% до 33%; також зросла кількість старших дошкільників із середнім рівнем сформованості моральної вихованості з 35% до 42%, натомість кількість дітей із низьким рівнем моральної вихованості знизилася і становить 25 %.

Позитивна динаміка властива педагогічній культурі вихователів і батьків старших дошкільників. Так, у вихователів збільшилися: відсоток педагогів, які належать до групи з високою мірою педагогічної культури й готовністю до взаємодії на 5%; відсоток вихователів, які відносяться до групи із середнім рівнем педагогічної культури й готовністю до взаємодії на 3%. У батьків зросли відсотки у групі з високим рівнем педагогічної культури та готовності до взаємодії на 5%, помітно збільшилася група із середньою мірою педагогічної культури й готовності до взаємодії на 10%, натомість показник низького рівня педагогічної культури й готовності до взаємодії знизився на 15%.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у пошуку аналогічних зв'язків взаємодії ЗДО із іншими напрямками виховання дошкільників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т. Про нові підходи до сімейного виховання / Т.Алексєєнко //Шлях освіти. – 1997. – № 2. – С. 34-37.
2. Аникеева Н. П. Воспитание игрой / Н. П. Аникеева. – М. : Педагогика, 1987. – 124 с.
3. Анциферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы // Психология формирования и развития личности /Отв. ред. Л. И. Анциферова. – М.: На-ука, 1981. – С. 3-19.
4. Артемова А.В. Моральне виховання дошкільників/ А. В. Артемова. – К.: Радянська школа,-1974. – С. 58-94.
5. Артемова А.В. Соціалізація дитини в родині / А. В. Артемова // Дошкільне виховання. – 2004. – №3. – С. 3-5.
6. Артемова Л. В. Окружающий мир в дидактических играх дошкольников: книга для воспитателей детского сада и родителей [текст] / Л. В. Артемова. – М.: Просвещение, 1992. - 96 с.
7. Артемова Л. В. Театрализованные игры дошкольников / Л. В. Артемова. – М., 1991. – 87 с.
8. Бабій І. В. Моральне виховання старших дошкільників засобами народної педагогіки: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Бабій Інна Володимирівна ; Уман. Дер. пед. ун-т ім. П. Тичини. – Умань, 2012. – 20 с.
9. Базовий компонент дошкільної освіти // Дошкільне виховання. – 2012. – № 7. – С. 4–19.
10. Бех І.Д. Виховання особистості: навчально-методичний посібник І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 149-160 с.
11. Бех І. Концепція правилвідповідного виховання// І. Бех // Дошкільне виховання. – 2004. – №4. – С. 4-5.
12. Беленька Г. В. Зростання дошкільника в праці/ Г. Беленька. – К.: Шкільний світ, 2010. – 112с.

13. Богуш А. М. Дефініція "духовність" і "моральність" в аспекті національного виховання в Україні // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах: (Теорет.-метод. пробл. виховання дітей та учнів. молоді): Зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, АПН України. Ін-т пробл. виховання. – К., 2000. – Кн. 1. – С. 18-23.
14. Богуш А. М. Запрошуємо до розмови : посіб. для роботи з дошкільниками / А. М. Богуш, Г. І. Григоренко. – К. : Освіта, 1997. – 152 с.
15. Бондаревская Е. В. // Советская педагогика. – 1980. – № 1. – С.42 - 49
16. Бондаренко О. У світ професій... / О. Бондаренко // Дошкільне виховання. – 2009. – № 12. – С. 12–15.
17. Борисова З. Н. Виховання у праці [текст] / З. Н. Борисова, Г. В. Веденська . . – К. : Радянська школа. -1977. -80 с.
18. Борышевский М. И. Психологические особенности самосознания подростка / М. И. Борышевский. - К. : Вища школа, 1980. – 167 с.
19. Виховання дошкільника в праці / З. Н. Борисова, Г. В. Беленька, М. А. Машовець та ін. – 2-ге вид., стер. – К., 2002. – 112с.
20. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. А. В. Петровского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1979. – 288 с.
21. Воспитание в игре/ Под ред. Д. В. Менджерицкой. – М.: Просвещение, 1979. – 175 с.
22. Воспитание детей дошкольного возраста/ Под ред. Прокопиенко Л.Н. - К.: Рад. шк.,1990. – 368 с.
23. Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников / под ред. А. М. Виноградовой. – М.: Просвещение, 1980. - 112 с.
24. Воспитателю о работе с семьёй / Под ред Н.Ф. Виноградовой. – М.: Просвещение,-1989. – С. 87-153.
25. Врочинська Л. І. Виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку у процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Л. І. Врочинська. – К., 2009. – 218 с.

26. Выготский Л. С. Педагогическая психология: учеб. пособие / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 479 с.
27. Выготский Л.С. К вопросу о динамике детского характера / Л.С. Выготский // Собр. соч.: [в 6 т.]. – М.: Педагогика. – 1984. – Т.5. – 360 с.
28. Гончаренко А. М. Педагогічні умови та шляхи формування гуманних взаємин старших дошкільників / А. М. Гончаренко // Теоретично-методичні проблеми навчання і виховання : збірник наукових праць : педагогічні науки / редкол : Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, Е. С. Вільчковський [та ін.]. – К. : Фенікс, 2000. – С. 24-22
29. Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності. Сучасне тлумачення / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – 192 с.
30. Горбунова Н. Театралізована діяльність дошкільників/ Н. Горбунова // Дитячий садок. – 2005. - №38, жовтень. – С. 3 – 15.
31. Демина И. С. Руководство предметно-практической деятельностью дошкольников// Воспитание детей дошкольного возраста/ Под ред. Л. Н. Прокопиенко. – К.: Рад. Шк., 1990. – С. 293 - 319 - 368с.
32. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник / Ілона Миколаївна Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
33. Дошкільна освіта в Україні: Нормативно-правове регулювання /Упор. Л. Гураш, Т. Вороніна. – К.: Вид. дім “Шкіл. світ”, 2006. – 120с., [4].
34. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна казка / Л. Ф. Дунаєвська. – К.: Вища школа, 1987. – 126 с.
35. Жаровцева Т. Г. Неблагополучна сім'я: своєрідність, проблеми, педагогічна підтримка / Т. Г Жаровцева. – О.: СВД М.В. Черкасов, 2004 – 220 с.
36. Запорожец А. В. Условия и движущие причины психического развития ребенка / А.В. Запорожец // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. – М.: Просвещение, 1981. – С. 27-55.
37. Історія вітчизняної педагогіки/ Під ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин, 2001. – 297 с.

38. Історія дошкільної педагогіки. Хрестоматія/ Упоряд.: З. Н. Борисова, В. З. Смаль.- 2-е вид., допов. - К.: «Вища школа», 1990. – 423 с.
39. Коваленко А. У країні хлопчиків і дівчаток. / А. Коваленко// Дошкільне виховання. – 2013. - №1. – С. 20-23.
40. Козлова С. А., Куликова Т. А. Дошкольная педагогика: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. – 3-е изд., исправ. и доп.- М.: Издательский центр “Академия”, 2001.-416с
41. Козлова С. А. Нравственное воспитание дошкольников в процессе ознакомления с окружающим миром [Текст]. / С. А. Козлова. – Москва: Педагогика, 1988. - 102 с.
42. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) / О. Л. Кононко. – К.: Стилос, 2002. – 251с.
43. Кононко О. «Духовність, душевність, моральність...»// О. Кононко// Дошкільне виховання. – 2004. - №11. – С.3 - 8.
44. Копієвська Л. В. О. Сухомлинський про виховання моральної краси/ Л. В. Копієвська //Дошкільне виховання. – 2003- №9. – С. 5 – 6.
45. Костюк Г.С. О взаимоотношении воспитания и развития ребёнка. Избранные психологические труды / Г.С. Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – С. 29-41.
46. Кудрявцев В. Т. Развитое детство и развивающее образование: культурно-исторический подход / В. Т Кудрявцев. – Дубна: инфом. центр. – Ч.1. – 1997. – 167 с.
47. Кузьменко В. У. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років: [монографія] / В. У. Кузьменко. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. - 354 с.
48. Лазурский А.Ф. Избранные труды по психологии / А.Ф. Лазурский. – М.: Наука, 1997. – 446 с.
49. Лисенко Н. В. Педагогіка українського дошкільця : навч. посіб. : у 3 ч. / Н. В. Лисенко, Н. Р. Кирста. – К. : Видавничий дім “Слово”, 2010. – 360 с.
50. Люблинская А.А. Воспитателю о развитии ребенка/ А. А. Люблинская. – М.: Просвещение,1972. – С.58-94.

51. Люблінська Г. О. Дитяча психологія / Г. О. Люблінська. – К. : Вища школа, 1974. – 355 с.
52. Марьенко И. С. Основы процесса нравственного воспитания школьников / И. С. Марьенко. – М.: Просвещение, 1980. – 183 с.
53. Машовець М. А. Підготовка студентів до співпраці з батьками дітей дошкільного віку: навч.-метод. посіб. / Марина Анатоліївна Машовець. – К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 2000. – 128 с.
54. Машовець М. А. Педагогічні умови наступності у трудовому вихованні дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки»/ М. А. Машовець. – К., 1994 – 26 с.
55. Моральне виховання дітей дошкільного віку/ Під ред. Нечаєвої В.Г. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 23 - 132.
56. Назаренко А. Сім'я і дошкільний заклад / А. Назаренко // Дошкільне виховання. – 1995. – № 8. – С. 11.
57. Назаренко А. І. Актуальні проблеми взаємодії дошкільного закладу і соціального середовища / А. І. Назаренко // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. / [редкол.: М. З. Згуровський та ін.]; – Ін-т змісту і методів навчання. – К., 1997. – Вип. 7. – С. 27 – 39.
58. Ніколенко Д. Ф. Педагогічна дошкільна психологія / Д. Ф. Ніколенко. – К.: Наукова думка, 1979. – 191 с.
59. Островская А.Ф. Педагогические ситуации в семейном воспитании дошкольников/ А. Ф. Островская. – М.: Просвещение, 1990 – С. 54-60.
60. Островська А.Ф. Сімейне виховання. Дошкільники / А. Ф. Островська. - К.: Радянська школа, 1997. - С. 50 - 102.
61. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
62. Пиаже Ж. Психология интеллекта /Ж. Пиаже // Избранные психологические труды. – М: Просвещение, 1969. – С. 55- 232.

63. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів / авт.кол.: В. К. Демиденко. – К. : ІЗМН, 1996. – 204 с.
64. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. Практикум. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, спеціальність “Дошкільне виховання” / Т. І. Поніманська, І. М. Дичківська. – К.: Видавничий Дім „Слово”, 2004. – 352с.
65. Поніманська Т. І. Гуманістичне виховання дітей дошкільного віку як педагогічна взаємодія / Т.І. Поніманська // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: наукові записки Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне: РДГУ, 2005. – Вип. 31. – С. 4 – 7.
66. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» [нова редакція]. У 2 ч. Ч.ІІ. Від трьох до шести (семи) років / Аксьонова О. П., Аніщук А. М., Артемова Л. В. та ін. наук. кер О. Л. Кононко. – К.: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. – 452 с.
67. Програма розвитку дітей дошкільного віку «Впевнений старт». – Тернопіль: Мандрівець, 2012. – 104 с.
68. Психология личности. – Т.2. Хрестоматия / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара: Изд. Дом «Бахрах-М», 1999. – 544 с.
69. Психология. Словарь /под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат,1990. – 494 с.
70. Сергеева Д. В. Воспитание детей дошкольного возраста в процессе трудовой деятельности / Д. В. Сергеева. – М. : Просвещение, 1987. - 96 с.
71. Сім'я і дитячий садок: умови та засоби гуманізації взаємин: метод. матеріали на допомогу. прац. дошк. закл. / Київський міжрегіон. ін-т удоскон. вчит. ім. Б. Г. Грінченка; упор. О. Л. Кононко. – К., 1994. – 88 с.
72. Сім'я і діти: програма родинно-національного виховання та навчально-тем. план пед. освіти батьків / за заг. ред. В. Постоного. – К.: ІЗМН, 1997. – 56 с.
73. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічного розвитку особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. –Т.1. –К.: Радянська школа, 1976. – 166 с.

74. Тарасенко Г. С. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: Навчально-методичний посібник / Г. С. Тарасенко. – К.: Вид-во «Ліра-К», 2010. -320с.
75. Український педагогічний словник / за ред. С. Гончаренка. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
76. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии: избр.пед.соч.: [в 2 т.] / К. Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1974. – Т.1. – С.354-385.
77. Фіцула М.М. Педагогіка/ М.М. Фіцула. – К.: Академія,-2000. – С.254 - 259.
78. Харчев А.Г. Нравственность и семья /А. Г. Харчев. - М.: Просвещение,-1981. – 201 с.
79. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер / Пер. с англ. Под ред. Ю. Ковалева, М. Гулиной. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 607 с.
80. Целикова О.П. Нравственная целостность личности / О.П. Целикова. – М.: На-ука, 1983. – 158 с.
81. Штольц Х. Як виховувати моральну поведінку? / Х. Штольц, Р. Рудольф. – К.:Знання, 1986. – 483 с.
82. Щербань П. М. Національне виховання в сім'ї : для батьків, учителів, вихователів / П. М. Щербань. – Київ : Борівітер, 2000. – 258 с.